

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

**СОЦІОЛОГІЯ:
ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ КУРС**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

КИЇВ-2019

УДК.316 (075.8)

T-80

*Копіювання, сканування, запис на електронні носії
будь-якої частини навчального посібника
без дозволу видавництва заборонено.*

Рекомендований до друку Вченою радою Державного університету
телекомунікацій, протокол № від 2019 року

Рецензенти:

Романенко Юрій Вікторович, доктор соціологічних наук, професор кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Ятченко Володимир Феодосійович, доктор філософських наук, професор кафедри економіки підприємств та соціальних технологій Державного університету телекомунікацій

Труш М.С. Соціологія: пропедевтичний курс. Навчально-методичний посібник. – Київ: Державний університет телекомунікацій, 2019. – 92 с.

Навчально-методичний посібник «Соціологія: пропедевтичний курс» адресовано студентам вищих навчальних закладів освіти III-IV рівнів акредитації, які опановують соціологічний фах і намагаються зрозуміти, як функціонує й розвивається суспільство, в якому вони живуть і яке вивчають та досліджують. Адже соціологія є наукою, яка не тільки відтворює в теоретичній формі багатоманітність пульсу життя суспільства, але й практично впливає на нього.

Посібник пропонує розгляд кола основних питань і проблем соціології; знайомить з основними історичними етапами розвитку і становлення соціологічної думки, видатними персоналіями, зробившими значний внесок у скарбницю світової соціології як науки; з рівнями системи соціологічного знання та їх взаємозв'язку, з роллю та місцем соціології у системі знань; з сучасним станом цієї науки: її предметом, основними теоретичними напрямками, парадигмами, підходами, дослідницькими методами.

Посібник відповідає структурі та змісту програми навчальної дисципліни «Соціологія: пропедевтичний курс». Теми у посібнику представлено з певними елементами проблемного підходу і структуровано таким чином, що кожна наступна тема є логічним продовженням попередньої.

УДК.316 (075.8)

© Труш М.С., 2019

© Державний університет телекомунікацій, 2019

ЗМІСТ

Передмова.....	
1. Науковий статус та міжпредметні зв'язки соціології.....	
2. Соціологічне знання: історична ретроспектива та сучасні трансформації.....	
3. Специфіка прикладного емпіричного соціологічного дослідження.....	
4. Соціологічний аналіз суспільства як системи.....	
5. Особистість в системі соціальних явищ, зв'язків і процесів.....	
6. Особливості соціологічного підходу до розуміння культури.....	
7. Соціальна структура суспільства.....	
8. Процеси інституціоналізації в суспільстві.....	
9. Соціальна диференціація, стратифікація, та мобільність.....	

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний посібник адресовано студентам вищих навчальних закладів освіти, які опановують спеціальність «Соціологія» і намагаються зрозуміти, як функціонує й розвивається те суспільство, в якому вони живуть і яке вивчають та досліджують. Адже соціологія є наукою, яка не тільки відтворює в теоретичній формі багатоманітність пульсу життя суспільства, але й практично впливає на нього. Тому основоположні та фундаментальні соціологічні поняття, концепції й методи важливо розглянути достатньо серйозно і ретельно.

Посібник пропонує розгляд кола основних питань і проблем соціології; знайомить студентів з основними історичними етапами розвитку і становлення соціологічної думки, видатними персоналіями, зробившими значний внесок у скарбницю світової соціології як науки; з рівнями системи соціологічного знання та їх взаємозв'язку, з роллю та місцем соціології у системі знань; з сучасним станом цієї науки: її предметом, основними теоретичними напрямками, парадигмами, підходами, дослідницькими методами.

Предметом аналізу є «соціальне», яке виникає в процесі взаємодії соціальних спільнот, індивідів з їх потребами, інтересами, цінностями, ідеалами, котрі ці суб'єкти реалізують у взаємодії на основі усталених соціальних норм.

Особлива увага приділяється знанням про соціальні явища і процеси, закономірності їх розвитку та функціонування, а також соціологічному розумінню суспільства й культури, їх типології та будови, соціальних структур і груп, соціальних організацій та інституцій, соціальних відхилень і соціального контролю, соціальної

стратифікації та основних форм соціальної нерівності.

До кожної теми надаються питання для обговорення на семінарському занятті, завдання для самостійної роботи, список рекомендованої літератури.

Отже, пропонований посібник дає можливість увійти у коло проблем науки соціології та діяльності соціологів-практиків, ознайомлення з якими необхідно для тих, хто береться до опанування соціологічного фаху. Посібник буде також корисний для всіх, кого цікавить соціологічна діяльність і хто бажає розібратись у складному різноманітті сучасного суспільного життя, прагне навчитись самостійно аналізувати й оцінювати події та процеси, що відбуваються в країні й світі, а також практично застосовувати набуті знання.

ТЕМА 1. НАУКОВИЙ СТАТУС ТА МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ СОЦІОЛОГІЇ.

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

- 1.1. Предметна специфіка соціології як науки.
- 1.2. Закони і категорії соціології.
- 1.3. Функції соціології в сучасному суспільстві.
- 1.4. Місце соціології в системі наук.

► У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

► **Знати:** предметну специфіку соціології як науки, її закони і категорії.

► **Вміти:** визначати об'єкт і предмет соціології як науки.

► **Розуміти:** роль і місце соціології у системі наукового знання.

► **Ключові терміни і поняття:** *соціальне пізнання, наукове знання, об'єкт науки, предмет науки, соціологія, об'єкт соціології, предмет соціології, соціологічна уява, соціологічне мислення, соціологічне бачення, соціологічний кут погляду, поняттєво-категоріальний апарат, соціальне, закони соціології, функції соціології.*

Семінарське заняття № 1.

Соціологія як наука та її роль в сучасному суспільстві

Мета заняття: сформуванати у студентів основи знань про соціологію як науку, її предмет, структуру, специфічні особливості,

методи дослідження, міжпредметні зв'язки для створення основ соціологічного мислення, професійної культури, наукового світогляду.

План заняття:

Питання 1. Предмет соціології та її місце в системі наукового знання.

Питання 2. «Соціальне» як основна категорія соціології.

Питання 3. Історичні, соціокультурні та загальнонаукові передумови виникнення і становлення соціології як самостійної науки.

Питання 4. Структура соціологічного знання та сучасної соціології як науки.

Питання 5. Роль і значення соціології в сучасному суспільстві:

А) Функції соціології в суспільстві.

Б) Роль соціології в реформуванні сучасного суспільства.

Питання 6. Характеристика професійної діяльності соціолога. Професійний кодекс соціолога.

Міні-творча робота:

Варіант 1. «Як я розумію зміст категорії «соціальне»?».

Варіант 2. Роль соціології в реформуванні: а) сучасного суспільства, б) галузі телекомунікацій.

Рекомендована література:

Базова:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.

3. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.

4. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

Додаткова:

5. Абушенко В. Пострадянська соціологія: мультипарадигмальність і туга за теоретичним синтезом // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. - № 4. – С.54-68.

6. Пилипенко В. Метатеоретизування в соціології: особливості, типи і напрями // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. - № 2. – С.50-76.

7. Танчер В. Актуальні проблеми соціологічної науки // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. - № 2. – С.180-189.

8. Чернецький Ю. Розвиток системи основних понять соціології наприкінці ХХ – на поч. ХХІ століть // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. - № 2. – С.96-111.

9. Черниш Н. Стан сучасного загальносоціологічного теоретизування // Український соціум. – 2018. - № 1. – С. 19-35.

Методичні поради:

Вивчення цієї теми потребує звернення не лише до підручників та навчальних посібників, але й до додаткової літератури, яка рекомендується до цієї теми.

Розпочинаючи вивчення курсу соціології важливо усвідомити, що намагання пізнати, осмислити суспільство, реалізувати своє ставлення до нього супроводжувало людство на всіх етапах його історії. На цій хвилі й постала у 30-х роках ХІХ ст. соціологія, як

наука про функціонування і розвиток суспільства та його структурних елементів.

Розглядаючи перше питання теми, зверніть увагу на те, що у 30-х роках ХІХст. французький філософ, соціолог Огюст Конт - родоначальник соціологічної науки, впровадив до наукового вжитку термін „соціологія”, який буквально означає „вчення про суспільство”.

Готуючись до практичного заняття необхідно усвідомити, що своєрідність соціології як самостійної науки полягає в тому, що вона вивчає суспільство, його функціонування і розвиток під специфічним кутом зору - крізь призму соціальних явищ, процесів, відносин, що складають основний зміст соціальної реальності - соціуму як об'єкта соціології. У зв'язку з цим треба звернути особливу увагу на зміст понять "предмет" і "об'єкт" соціології, з'ясувати сутність поняття "соціальне”.

Об'єкт соціології це: 1) суспільство як цілісна соціальна реальність; 2) емпірична реальність, що відображає ту чи іншу сторону соціального життя; 3) певні об'єктивні явища суспільства, соціальні відносини, соціальні зв'язки, соціальні організації, соціальні інститути тощо.

Як і кожна наука, що є галуззю суспільного пізнання, соціологія має свій предмет дослідження який вказує на те, що саме цікавить її в суспільних явищах, які проблеми і яким способом вона намагається розв'язати.

Перш ніж назвати предмет соціології та дати визначення цієї науці, потрібно зробити деякі попередні зауваження. Суспільне життя є досить складним явищем, котре можна досліджувати в різних ракурсах. Саме цим зумовлений той факт, що до цього часу в науковому середовищі немає єдиновизначеної всіма вченими

соціологічної теорії і єдиного розуміння її предмета, навпаки різні наукові школи та концепції мають неоднакові погляди на це . У світовій соціологічній науці переважає думка, згідно з якою для соціології характерна наявність не однієї, а декількох предметних областей.

Серед явищ, що вважають ключовими у визначенні предмета соціології, називають „людське суспільство“, „соціальне життя“, „соціальну взаємодію“, „соціальну поведінку“, „соціальну групу“, „форми людських спільнот“, „соціальні відносини“ і т.ін. До того ж, в соціології постійно видозмінюється предметне коло під впливом створення нових моделей соціуму, нових підходів до досягнення соціального життя та його інтерпретації.

Але, попри всі розбіжності і різноманітні позиції щодо предмета соціології, в ній оформлюються і утверджуються положення, котрі можна вважати якщо не загальноприйнятими, то принаймі найбільш поширеними уявленнями про суто соціологічний підхід до соціальних проблем, а звідси - і про предмет соціології.

По - перше, це стосується розуміння суспільства як цілісної системи, як об'єктивного соціального світу, що набуває власних тенденцій , незалежних в кінцевому випадку від намірів, інтересів, суб'єктивних уподобань та мотивів поведінки людей.

По - друге, соціологія визначається як суто наукове дослідження суспільних явищ (на відміну від філософсько-світоглядної, ціннісної та оцінюючої позиції щодо суспільства).

По - третє, соціологія розглядає суспільне ціле через поведінку соціальних спільнот та індивідів, що складають ці спільноти.

Отже, тепер ми можемо зробити певні висновки щодо визначення предмета соціології. Предметом соціологічного аналізу є суспільство як цілісна система з її структурними елементами,

яка досліджується через поведінку та соціальну взаємодію особистостей і соціальних спільнот. Предмет соціології - закономірності розвитку і функціонування історично визначених соціальних систем, механізми дії та форми прояву цих законів і закономірностей в діяльності особистостей, соціальних груп, класів, народів.

В загальному розумінні соціологія - це наука про становлення, функціонування та розвиток суспільства в цілому, його елементів, соціальних процесів, про механізми і принципи їх взаємодії.

Вивчаючи 2 питання, слід звернути увагу на те, що Соціальне характеризується такими рисами:

загальна якість, притаманна різним групам індивідів;

характер і зміст відносин між різними індивідами і групами в залежності від місця, яке вони займають в різних суспільних структурах, від тієї ролі, яку вони виконують в них;

соціальне проявляється у відносинах різних індивідів і груп один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя.

Категорії соціології - найбільш загальні поняття, які віддзеркалюють суттєві сторони предмета соціології, розкривають механізм прояву законів і закономірностей, які нею вивчаються. Соціологічна практика виділяє дві групи соціологічних категорій: 1) категорії, що пояснюють статику суспільства, його структуру, з виокремленням, основних підсистем та елементів. Це такі категорії, як "особистість", "соціалізація", "соціальні група", "соціальна спільнота", "соціальний клас", "соціальна діяльність", "соціальний контроль"; 2) категорії, що пояснюють динаміку суспільства, його основні зміни, особливості його розвитку. Це

такі категорії як "соціальний процес", "соціальна зміна", "соціальні трансформації", "соціальний рух", "соціальна мобільність", "соціальний розвиток".

Вивчаючи 4 питання, слід усвідомити, що складність суспільства, різноманітність процесів, явищ, що зумовлюють його життєдіяльність, потребують багаторівневої системи соціологічного пізнання соціальної реальності. Відповідно до цього, формується багаторівнева структура соціологічної науки. Зверніть увагу на те, що існує багато підходів до визначення критеріїв структуроутворення і кількості рівнів соціології - від найпростішого до найскладнішого, але більшість науковців дотримуються думки про трирівневу структуру соціології, яка передбачає такі рівні соціологічного знання:

загально соціологічні теорії або загальнотеоретична соціологія;

спеціальні і галузеві соціологічні теорії або теорії середнього рівня;

збирання та узагальнення даних емпіричних досліджень.

Теоретична соціологія орієнтована здебільшого на вирішення певних наукових проблем, на розвиток певної теорії, на збагачення соціологічного знання;

Спеціальні і галузеві соціологічні теорії досліджують відносно самостійні соціальні процеси, окремі ланки суспільного життя: проблеми особистості та соціальних спільнот, окремі соціальні інститути та процеси (сім'я, освіта, культура, управління, праця, дозвілля тощо);

Емпіричні дослідження соціальних фактів базується на практичному застосуванні теорії, методики та техніки

конкретно-соціологічного аналізу. На цьому рівні здійснюється вимір конкретних соціальних процесів і явищ на основі тих підходів і показників, що дають загальносоціологічні та спеціальні соціологічні теорії.

Важливо підкреслити, що спеціальні соціологічні теорії та емпіричні дослідження мають більш виражений прикладний характер, ніж теоретична соціологія. Але при цьому, всі рівні структури соціології пов'язані між собою та знаходяться в тісній взаємодії, взаємодоповнюючи одна одну, вони створюють єдину систему соціологічного знання.

Переходячи до вивчення 5 питання, слід звернути увагу на той факт, що інтегруючий зв'язок та взаємодія між окремими структурними елементами соціологічного знання реалізуються через сукупність функцій, які відображають різноманітність зв'язків соціології з суспільством та її суспільне призначення. Функції соціології - це та сукупність ролей, які вона виконує, її призначення в суспільстві.

Слід відзначити, що соціологія виконує специфічні й універсальні функції, які можна об'єднати в дві - пізнавальну та практичну, котрі в свою чергу утворюють похідні функції: теоретичну, методологічну, описово-інформаційну, критичну, прогностичну, ідеологічну, світоглядну та інші.

Зверніть увагу на те, що в соціологічній діяльності всі ці функції „працюють” в єдності. Результативність реалізації функцій залежить від суспільних закономірностей, соціальних умов, рівня організації соціологічної діяльності, зв'язків соціології з життям суспільства.

Соціальний закон - це відносно сталий, систематично відновлювальний, необхідний, суттєвий зв'язок між соціальними явищами і процесами, який дозволяє пояснити минуле і сучасне, а також прогнозувати майбутнє. Соціальний закон існує, діє незалежно від свідомості і волі людей.

Питання для обговорення:

- 1. Яке місце займає соціологія в системі сучасних наук?*
- 2. Чим відрізняється соціологія від інших наук про суспільство?*
- 3. Як визначається об'єкт і предмет соціології?*
- 4. Які основні методи наукового знання ви знаєте?*
- 5. Що ви розумієте під терміном "соціальне"?*
- 6. Що таке "соціальний закон"?*
- 7. Якими основними категоріями оперує соціологія?*
- 8. Якою є структура соціологічного знання?*
- 9. Чим відрізняється теоретична соціологія від емпіричної?*
- 10. У чому сутність основних функцій соціології?*
- 11. Що дає знання соціології сучасній людині?*

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте визначення основним поняттям соціології та внесіть їх до термінологічного словника

2. Побудуйте схему соціологічних дисциплін. Додайте на схемі основні навчальні дисципліни, на які спирається соціологія, і ті, для вивчення яких необхідні знання цієї дисципліни у майбутньому:

3. Зробіть аналітичний огляд наукової літератури і підготуйте доповідь на одну з тем:

актуальні проблеми сучасної соціології;

суспільство як об'єкт дослідження соціології;

*дискусії в соціологічній науці про предмет соціології;
головні категорії та поняття соціології;
основні риси, що характеризують специфіку соціального;
специфіка взаємовідносин соціології з іншими суспільними
науками;*

місце соціології в реформуванні українського суспільства.

4. Визначте:

А) роль і основні функції соціології у галузі телекомунікацій;

*Б) значення конкретних соціологічних досліджень для галузі
телекомунікацій;*

*В) роль соціальних технологій в інноваційному розвитку галузі
телекомунікацій.*

ТЕМА 2. СОЦІОЛОГІЧНЕ ЗНАННЯ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

- 1.1. Структура і рівні соціологічного знання.
- 1.2. Періодизація розвитку соціологічного знання.
- 1.3. Передумови виникнення соціології як самостійної науки.
- 1.4. Основні теоретико-методологічні підходи в сучасній соціології.

▶ У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

- ▶ **Знати:** структуру соціологічного знання.
- ▶ **Вміти:** визначати основні періоди розвитку соціологічного знання.
- ▶ **Розуміти:** основні теоретико-методологічні підходи в класичній та сучасній соціології.
- ▶ **Ключові терміни і поняття:** *соціальне пізнання, протосоціологічне знання, соціологічне знання, прасоціологія, соціологія, періодизація розвитку соціологічного знання, структура соціологічного знання, рівні соціологічного знання, теоретико-методологічні підходи.*

Семінарське заняття № 2.

Становлення та історична еволюція соціологічного знання.

Мета заняття: сформувати у студентів цілісне уявлення про етапи становлення і закономірності розвитку соціологічного знання для створення основ наукового світогляду, соціологічного мислення, професійної культури.

План заняття:

Питання 1. Протосоціологічний період розвитку соціального знання: характеристика основних етапів.

Питання 2. Історичні та соціокультурні передумови виникнення соціології як самостійної науки.

Питання 3. Класичний етап в історії соціології.

А). Початок академічної соціології. Позитивізм Конта як домінуючий напрям в соціології 19 ст.;

Б) «Розуміюча» соціологія М.Вебера;

В) Соціальний реалізм Е.Дюргейма;

Г) Г.Зіммель про форми суспільного життя.

Питання 4. Сучасна соціологія: основні парадигми, теоретико-методологічні школи, напрямки, тенденції розвитку.

Основні парадигми сучасного соціологічного знання.

Б) Структурний функціоналізм – провідний напрям американської соціології (Т.Парсонс, Р.Мертон).

В) Теорії конфлікту (Р.Дарендорф, Л.Козер).

Г) Основні положення “символічного інтеракціоналізму” (Ч.Кулі, Дж.Мід, Г.Блумер).

Питання 5. Особливості формування і розвитку соціологічного знання в Україні.

Міні-творча робота:

Варіант 1. Визначити критерії періодизації та накреслити етапи розвитку соціологічного знання.

Варіант 2. Визначити структуру та рівні сучасного соціологічного знання.

Рекомендована література:

Базова:

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від Античності до початку ХХ ст. – К.: Либідь, 2003. – 336 с.
 2. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2006. – 224 с.
 3. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.
 4. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.
 5. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.
 6. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.
- Додаткова:*
7. Абушенко В. Пострадянська соціологія: мультипарадигмальність і туга за теоретичним синтезом // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. - № 4. – С.54-68.
 8. Кутуєв П. Соціальна реальність і трансформації ХХ ст.: між концепціями та утопіями // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. - № 3. – С.68-76.

Методичні поради:

Вивчаючи 1 питання, слід звернути увагу на те, що перший етап в історії розвитку соціологічної думки - протосоціологічний - триває, починаючи з часів Стародавнього світу до середини ХІХ ст. (фактично до виникнення соціології як науки). Як уже згадувалося, виникнення соціології- не одномоментний акт, а тривалий процес накопичення знань про суспільство, котрий

нараховує тисячі років. Імена-символи, тобто найбільш знані представники цього етапу: Платон, Аристотель, А. Августин, Т. Аквін-ський, Г. Гроцій, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Т. Гоббс, І. Кант, Г. Гегель, Ш. Фур'є, К. Сен-Сімон та ін. Ці мислителі ввели в широкий обіг ключові поняття, котрі потім використовуватимуться в соціологічній науці.

Вивчаючи питання про історичні та соціокультурні передумови виникнення соціології як самостійної науки, варто звернути увагу на те, що намагання пізнати, осмислити суспільство, реалізувати своє ставлення до нього супроводжувало людство на всіх етапах його історії. На цій хвилі й постала у 30-х роках XIX ст. соціологія як наука про функціонування і розвиток суспільства та його структурних елементів.

Термін “соціологія” походить від латинського слова “*societas*” (суспільство) та грецького “*logos*” (слово, вчення). Впровадив його до наукового вжитку у 30-х роках XIX ст. французький філософ, соціолог Огюст Конт (1798–1857), який ототожнював соціологію з суспільствознавством, що охоплює всі галузі знань про суспільство. Філософія О. Конта, будучи одним із провідних напрямів тогочасного суспільствознавства, отримала назву “позитивізм”.

Позитивізм – філософська течія, представники якої єдиним джерелом знання вважали емпіричні (засновані на чуттєвому досвіді) дані, заперечували пізнавальну цінність теоретичного мислення, філософських знань.

Сформувався він на противагу абстрактному соціально-філософському теоретизуванню. Головне для позитивізму – відмова від абстрактних тлумачень суспільства, створення

позитивної (ґрунтованої на досвіді людини) соціальної теорії, такої ж доказової та загальнозначущої, як і природничі теорії. “Позитивна філософія” О. Конта зводилася до простого нагромадження висновків окремих наук. Цей принцип він поширював і на соціологію, роль якої вбачав у спостереженні, описі й систематизації фактів, процесів спільного буття. Філософське їх осмислення заперечував як “схоластику” й “метафізику”.

Точка зору О. Конта на соціологію панувала до кінця XIX ст. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у наукових дослідженнях суспільства, поряд з економічним, демографічним, правовим та іншими аспектами, став виокремлюватися й соціальний. Відповідно предмет соціології обмежувався вивченням соціальних аспектів суспільного буття.

Першим застосував “вузьке” трактування соціології як науки Еміль Дюркгейм (1858–1917) – французький соціолог і філософ, який створив так звану французьку соціологічну школу. Завдяки йому соціологія зосередилася на вивченні соціальних процесів і соціальних явищ суспільного життя, тобто оформилася як галузь знань, що межує з іншими суспільними науками – історією, філософією, політекономією тощо.

Вивчаючи 3 питання, треба засвоїти напрямки та підходи, які розробляли класики соціології. В 30-х роках XIX ст. Огюст Конт обґрунтовує принципи позитивізму. Соціологію О.Конт ділить на дві основні частини — соціальну статистику і соціальну динаміку. Соціальна статика покликана вивчати умови панування і закони функціонування соціальних систем. Соціальна статика –це, по суті, анатомія суспільства, теорія суспільного порядку, раціональна, ефективна організація суспільства, досягнення

соціальної гармонії (консенсуса). І О.Конт порівнює суспільство з живим організмом, що має різні органи, які виконують свої специфічні функції. Макс Вебер (1864-1920) німецький соціолог основоположник "розуміючої" соціології і теорії соціальної дії, який застосував її принципи до економічної історії для дослідження політики, влади, релігії, права. Головна ідея соціології М.Вебера – обґрунтування можливості раціональної поведінки, що проявляється в усіх сферах взаємовідносин людей. Методологічні принципи соціології М.Вебера зв'язані з іншими теоретичними системами, характерними для суспільствознавства – позитивізмом О.Конта і Е.Дюркгейма, соціологією марксизму. Еміль Дюркгейм (1858—1917) соціолог і філософ, засновник французької соціологічної школи, численні праці якого впливали і продовжують впливати на розвиток соціологічної думки. Е.Дюркгейм вніс особливо вагомий вклад в розробку проблем предмету і методу соціології як самостійної науки з позицій структурного функціоналізму.

Розглядаючи 4 питання, треба засвоїти напрямки та підходи, які розробляли сучасні соціологи. Відомий американський соціолог Толкотт Парсонс – засновник досить впливової структурно-функціональної школи. Його теоретична система орієнтована на синтез всього цінного, створеного в соціальних науках, а теоретичні пошуки полягали в новому підході до з'ясування соціологічної теорії. Т. Парсонс поклав початок нового підходу до творчої спадщини в соціології, прагнув синтезувати різні концепції. При формуванні соціологічної теорії Т. Парсонс дотримувався позиції аналітичного реалізму. У 30-х роках ХХ ст. в американській соціології формується символічний інтеракціонізм. Його коріння – в

філософії прагматизму (Дж. Дьюї) і психологічному біхевіоризмі (Дж. Уотсон). Інтераціоналізм (англ. *interaction* – взаємодія, вплив один на одного) – одна з найпоширеніших теорій в сучасній західній соціальній психології, що зводить соціально-психологічні процеси і явища до впливу людей один на одного і яка бачить в ньому пояснення суті, походження і розвитку міжособових відносин. Інтераціоналізм сформульований в працях американського соціолога Джорджа Міда. В 60-70-х роках в системі соціологічних знань важливе місце займає теорія конфлікту, відтіснивши традиційно впливові позитивістські течії і викликавши гостру полеміку серед соціологів. Сучасний конфліктологічний підхід вперше теоретично обґрунтований американським соціологом Люїсом Козером; цей підхід знайшов також відображення в творах німецького соціолога Ральфа Дарендорфа, британського соціолога Джона Рекса.

Вивчаючи останнє питання теми, слід звернути увагу на такі аспекти розвитку соціологічної думки в Україні: поширення соціологічних розвідок в Україні в кін. XIX – на поч. XX ст.; “генетичну соціологію” М.Грушевського; особливості розвитку української соціології в еміграції (“празький період”); особливості розвитку соціології в Україні за радянської доби; відродження соціології в незалежній Україні.

Питання для обговорення:

1. Що сприяло виникненню і розвитку соціології як окремої науки?
2. Яка роль О. Конта у становленні соціології?
3. Який метод лежить в основі соціологічних поглядів Г. Спенсера?

4. Чому К.Маркса називають класиком соціології?
5. Який вклад у соціології зробив Е. Дюркгейм?
6. Хто був творцем розуміючої соціології і теорії соціальної дії?
7. Назвіть перших представників соціологічного психологізму?
8. Чим зумовлена поява у ХХ ст. різних соціологічних шкіл і концептуальних напрямків у соціології?

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначити принципи періодизації соціологічного знання.
2. Визначити передумови виникнення соціології як науки.
3. Назвіть видатні соціологічні персоналії. Проаналізуйте діяльність видатних соціологів ХІХ-ХХ ст.
4. Перевірте свої знання історії розвитку соціологічної думки, заповнивши таблицю: «Основні етапи створення західної соціології».

<i>Етапи</i>	<i>Хронологічні рамки</i>	<i>Представники</i>	<i>Основна характеристика</i>

5. Перевірте свої знання історії розвитку вітчизняної соціологічної думки, заповнивши таблицю: «Етапи виникнення та розвитку соціологічної думки України»

<i>Етапи</i>	<i>Хронологічні рамки</i>	<i>Представники</i>	<i>Основна характеристика</i>

6. Підготуйте доповідь на одну з тем:
 - погляди на сутність суспільних процесів у вченнях античного періоду;
 - західноєвропейська соціологічна думка ХІХ-ХХ ст.;
 - основні ідеї та науковий метод О. Конта;
 - соціологічна концепція Е. Дюркгейма;

соціологія М. Вебера;
соціологія П. Сорокіна;
розвиток американської соціології;
найбільш впливові напрями соціологічної теорії ХХ ст.;
соціологічна думка в Україні: особливості становлення та розвитку;
соціологія в Україні в 20-30-х рр. ХХ ст. (Український соціологічний інститут);
соціологія радянського періоду та її криза;
теорія і практика української соціології ХХ-ХХІ ст.;
новітні напрями світової соціології;
сучасні соціологічні концепції розвитку світової цивілізації.

ТЕМА 3. СПЕЦИФІКА ПРИКЛАДНОГО ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

- 1.1. Види і типи соціологічних досліджень.
- 1.2. Основні етапи, процедури, методи емпіричного дослідження.
- 1.3. Програма і організація емпіричного соціологічного дослідження.
- 1.4. Обробка та аналіз соціологічної інформації.

► У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

- **Знати:** типологію та специфіку соціологічних досліджень.
- **Вміти:** складати програму емпіричного соціологічного дослідження за визначеною тематикою.
- **Розуміти:** особливості організації та проведення конкретного емпіричного соціологічного дослідження.

► **Ключові терміни і поняття:** *прикладне дослідження, емпіричне дослідження, соціологічне дослідження, програма соціологічного дослідження, етапи соціологічного дослідження, методи соціологічного дослідження, процедури соціологічного дослідження, аналіз соціологічної інформації, організація конкретного емпіричного соціологічного дослідження.*

Семінарське заняття № 3.

Конкретне емпіричне соціологічне дослідження: етапи, програма, методи.

Мета заняття: сформувати у студентів цілісне уявлення про емпіричне соціологічне дослідження, його місце в структурі соціології як науки, специфіку його організації та проведення, методологію та методику отримання соціальної інформації.

План заняття:

Питання 1. Поняття, види та функції соціологічних досліджень.

Питання 2. Методи соціологічних досліджень.

Питання 3. Особливості програмування соціологічного дослідження.

Питання 4. Аналіз документів.

Питання 5. Основні етапи організації конкретно-соціологічного дослідження.

Творча робота:

Складання програми соціологічного дослідження за визначеною тематикою.

Рекомендована література:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Городяненко В.Г. Социологический практикум: Учебно-методическое пособие. – К.: Основи, 2011. – 150 с.

3. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.

4. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. – К.: Основи, 2012. – 344 с.

5. Піча В.М., Возканич С.Й., Маковецький В.М. Як підготувати,

провести і узагальнити результати соціологічних досліджень. – Льв: Вид-во Львів. Ун-та, 2009. – 167 с.

6. Социологический практикум по методике и технике конкретно-социологических исследований. – Х.: Изд-во Ун-та им. Я.Мудрого, 2011. – 180 с.

7. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.:ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

Методичні поради:

Вивчаючи 1 питання, слід зауважити, що соціологічне дослідження є досить складною справою, потребує серйозної і тривалої підготовки. Надійність і цінність отриманої інформації безпосередньо залежить від оволодіння правилами, технологією його підготовки і проведення.

Соціологічне дослідження – система логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур для отримання наукових знань про соціальне явище, процес.

У загальному вигляді конкретно-соціологічні дослідження можна визначити як систему логічно-послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою єдиною метою — отримати достовірні дані про досліджуване явище або процес для їх подальшого використання у практиці, забезпечення ефективнішої діяльності суспільства. Основне завдання конкретно-соціологічних досліджень – це добування фактів про соціальну дійсність, її окремі явища, сторони, інакше кажучи – соціальних фактів.

Важливо засвоїти, що підготовку і проведення соціологічних досліджень можна поділити на ряд етапів.

Підготовка дослідження. Тут соціолог звертається до спеціальної літератури, що присвячена саме досліджуваному об'єктові. В процесі цієї роботи відбувається усвідомлення проблеми, формулюються цілі і завдання дослідження, розробляється загальна концепція.

Збирання первинної соціологічної інформації про об'єкт, що вивчається. Під первинною соціологічною інформацією розуміють отримані в ході соціологічного дослідження неузагальнені відомості (наприклад, відповіді опитуваних в анкетах, інтерв'ю, записи на картках, спостереження, аналіз документів).

Підготовка зібраної інформації до обробки й аналізу та сама обробка й аналіз даних, отриманих у ході дослідження згідно з програмою.

Підготовка звіту за наслідками дослідження, викладення його результатів у наукових публікаціях, практичних рекомендаціях і проектах соціальних змін.

Специфіка кожного з етапів визначається конкретним видом соціологічного дослідження. Їх виділяють залежно від узятих за основу критеріїв. Найважливішими з них є мета дослідження, глибина потрібного аналізу, метод збирання первинної соціологічної інформації, об'єкт дослідження, терміни проведення, відносини між замовником і виконавцем, сфера соціальної дійсності, яку вивчають.

За метою виокремлюють: фундаментальні дослідження – спрямовані на встановлення та аналіз соціальних тенденцій, закономірностей розвитку і пов'язані з вирішенням найскладніших проблем суспільства; прикладні дослідження – націлені на вивчення конкретних об'єктів, вирішення певних соціальних проблем;

За глибиною аналізу виділяють:

пошукові дослідження – за своїми параметрами є найпростішими, вирішують прості за змістом завдання. Застосовують їх тоді, коли проблема, об'єкт або предмет дослідження належить до маловивчених або взагалі не вивчених. Охоплюють невеликі сукупності, мають спрощені програму та інструментарій. Найчастіше використовують як попередній етап більш глибокого масштабного дослідження, орієнтуючи їх на збирання інформації щодо об'єкта та предмета дослідження, уточнення гіпотез тощо;

описові дослідження – покликані створити відносно цілісну уяву про досліджувані явища, процеси. Проводять відповідно до повної програми, застосовуючи чіткий, детально опрацьований інструментарій, здебільшого тоді, коли об'єктом аналізу є відносно велика спільнота людей, з певними соціальними, професійними і демографічними характеристиками. За структурою, набором процедур є значно складнішими від пошукових досліджень: аналітичні дослідження – полягають не тільки в описуванні соціальних явищ та їх компонентів, а й у встановленні причин їх виникнення, механізмів функціонування, виокремленні факторів, що забезпечують їх. Підготовка аналітичного соціологічного дослідження потребує значних зусиль, професійної майстерності дослідника – аналітичних здібностей, вміння інтерпретувати та аналізувати складну соціологічну інформацію, робити виважені висновки.

За методом, застосовуваним у соціологічному дослідженні, виокремлюють опитування і аналіз документів, соціологічне спостереження, соціологічний експеримент.

За затратами часу виділяють довгострокові (терміни проведення – від 3 років і більше), середньострокові (від 6 місяців до

3 років), короткострокові (від 2 до 6 місяців) та експрес-дослідження (від 1-2 тижнів до 1-2 місяців).

Зважаючи на тип відносин між замовником і виконавцем, соціологічні дослідження бувають держбюджетними і госпрозрахунковими. Держбюджетні дослідження виконують на замовлення державних установ, оплачуються ними; госпрозрахункові – на замовлення окремих підприємств, організацій, фірм, які й оплачують їх виконання.

Залежно від способу дослідження об'єкта (у статистиці чи динаміці) виділяють разове і повторне соціологічне дослідження. Разове дослідження інформує про стан об'єкта, його кількісні, якісні характеристики на момент дослідження, відображає "моментальний зріз" соціального явища. Дані, що відтворюють зміни об'єкта, їх напрями і тенденції, можуть бути отримані лише за допомогою повторних досліджень, які проводять через певні проміжки часу. Тобто повторні дослідження проводять кілька разів протягом певного часу на підставі єдиної програми та інструментарію. Серед повторних досліджень виділяють панельні (досліджують зміни одного й того самого об'єкта упродовж певного часу, при цьому обов'язковим є збереження однакової вибірки), трендові (досліджують зміни протягом певного часу на тому самому об'єкті без дотримання вибірки), когортні (досліджують специфічні соціальні сукупності – когорти – впродовж певного часу).

Щодо об'єкта пізнання дійсності виокремлюють соціологічні дослідження у сфері управління, промисловості, сільського господарства, науки, освіти, політики, культури, охорони здоров'я тощо.

За системою вибору одиниць об'єкта соціологічні дослідження поділяються на монографічні, суцільні та вибіркові. Монографічні дослідження спрямовані на вивчення певного соціального явища або процесу на одному об'єкті, який виступає представником цілого класу подібних об'єктів. У суцільних дослідженнях обстежують усі, без винятку, одиниці об'єкта. Оскільки вони потребують багато часу, значних людських і матеріальних ресурсів, їх проводять рідко. З метою прискорення їх і скорочення витрат найчастіше використовують вибіркові дослідження. Вони обстежують не всі одиниці, що є об'єктом дослідження, а лише їх частину. Мета вибіркового дослідження – на підставі певної кількості обстежених одиниць об'єкта (кількість і характеристику їх визначають за допомогою спеціальних правил, математичних прийомів) скласти висновки щодо досліджуваного явища як цілого.

Своєрідне місце у цій класифікації посідають пілотажні (пробні) соціологічні дослідження, які дають змогу оцінити якість інструментарію (анкет, опиту-вальних листів, протоколів спостереження, процедур, аналізу документів тощо), а також внести необхідні корективи у нього. Наслідки цих досліджень, зафіксовані у робочих документах, впливають на поліпшення методик, інструкцій щодо відбору та організації збирання вихідних даних.

Основні функції соціологічного дослідження:

пізнавальна – відкриває нові знання про функціонування і розвиток суспільства та його окремих сфер, про сутність соціальних явищ і процесів, роль людини в них, дає змогу побудувати цілісну картину реального життя соціуму, спрогнозувати його розвиток;

методологічна – забезпечує реалізацію міждисциплінарного зв'язку соціології з іншими науками про людину і суспільство, що зумовлює нові підходи у вивченні соціальної дійсності, важливі відкриття на межі різних наукових напрямів;

практична – полягає у виробленні практичних заходів із вдосконалення соціальної реальності, ефективного соціального контролю за соціальними процесами;

інформаційна – сприяє отриманню соціальної інформації щодо стану і тенденції розвитку явищ і процесів суспільного життя, функціонування соціальних спільнот, груп, окремих індивідів, їх потреб, мотивів, реальної та вербальної поведінки, громадської думки, що формує інформаційну базу пізнання соціальної реальності;

управлінська – забезпечує соціальне управління на всіх рівнях функціонування соціуму, зворотний зв'язок між суб'єктами (владними, адміністративними структурами, керівниками підприємств, організацій) та об'єктами (населенням, окремими соціальними групами, працівниками) управління, вироблення науковообґрунтованих управлінських рішень.

Ознайомлення з 2 питанням необхідно почати з того, що під час проведення кожного конкретно-соціологічного дослідження важливе місце відводиться методам збору інформації. Зверніть увагу, що до основних методів збору соціологічної інформації відносяться: вивчення документів, анкетне опитування, соціометрія, інтерв'ю (вільне, глибинне, стандартизоване), спостереження (включене, невключене, нестандартизоване, стандартизоване), експеримент (лабораторний, польовий,

модельний, науково-дослідний, практичний, паралельний, послідовний), експертне опитування.

Слід зазначити, що серед них найчастіше використовуються наступні методи соціологічного дослідження:

1. Метод аналізу документів - дозволяє отримати інформацію про минулі події, спостереження за якими вже є неможливим. Вивчення документів дозволяє виявити тенденції та динаміку їх зміни та розвитку. Документ - це спеціально створений людиною предмет, який призначений для зберігання і передачі інформації. Документи поділяються на статистичні і словесні. За способом фіксації інформації розрізняють: рукописні і друковані документи, записи на відео та фотоплівці тощо.

2. Соціологічне опитування - є одним із популярних методів в соціологічному дослідженні. Цей метод вважається одним із найбільш складних різновидів соціально-психологічного спілкування. Важлива перевага методу опитування в тому, що він охоплює величезний діапазон різноманітних сфер людської діяльності. Опитування включає в себе такі процедури, як анкетування, поштове опитування, інтерв'ю. Виділяють також заочні і очні, стандартизовані і нестандартизовані, одноразові та багаторазові опитування, експертну оцінку.

3. Соціологічне спостереження - це метод цілеспрямованого, планомірного і систематичного сприйняття об'єкта. Існують певні особливості методу спостереження. Це зокрема, зв'язок спостерігача з об'єктом спостереження, емоційність сприйняття, складність повторного спостереження та інші. Соціологи виділяють кілька типів спостереження: включне спостереження, польове, лабораторне спостереження, а також систематичні,

випадкові, структуралізовані і неструктуралізовані спостереження.

Однак, необхідно чітко собі уявляти, що використання того чи іншого методу визначається перш за все метою та завданням дослідження, що знаходять своє логічне та концентроване обґрунтування в програмі соціологічного дослідження.

Вивчення 3 питання розпочніть з характеристики програми соціологічного дослідження, яка є науковим документом, що містить схему логічного обґрунтування переходу від загальних теоретичних уявлень про досліджуване соціальне явище, до використання інструментарію і виконання дослідницьких процедур (збирання, обробки та аналізу інформації). Створення програми дослідження починається з визначення предмета та мети дослідження. Вибір предмета дослідження передбачає чітку постановку проблеми, формулювання мети і завдань дослідження, системний аналіз його об'єкта. Мета соціологічного дослідження містить в собі відповідь на питання, для чого воно проводиться, орієнтує дослідження на кінцевий результат, визначає логіку і спрямованість завдань, упорядковує дослідницькі процедури. Завдання соціологічного дослідження - це логічно сформульовані настанови, вказівки, послідовне вирішення яких конкретизує мету і забезпечує її реалізацію.

Зверніть увагу на те, що програма соціологічного дослідження є стратегічним документом, який дає змогу зробити висновки щодо концептуальних засад, методики проведення, спрогнозувати його результативність.

Суть програми соціологічного дослідження обумовлена її основними функціями:

методологічна, яка дає змогу визначити проблему наукову і практичну, для розв'язання якої здійснюється дослідження, сформулювати його цілі і завдання, зафіксувати вихідні уявлення про об'єкт, що вивчають ;

методичну, яка дає можливість розробити загальний логічний план дослідження, визначити методи збору і аналізу інформації, розробити процедуру дослідження, провести порівняльний аналіз отриманих результатів аналогічного дослідження;

організаційну, яка забезпечує розробку чіткої системи розподілу праці між членами дослідницької групи , полегшує контроль за ходом дослідження.

Розглянувши функції програми конкретно-соціологічного дослідження, перейдемо до розгляду її структури. Програма конкретно-соціологічного дослідження складається з двох розділів: методологічного і методичного. Методологічна частина програми охоплює наступні компоненти:

формулювання та обґрунтування проблеми;

розробка мети і завдань дослідження;

визначення об'єкта дослідження;

системний аналіз об'єкта дослідження;

формулювання робочих гіпотез дослідження;

інтерпретація та операціоналізація основних понять дослідження. Методична частина програми передбачає:

розробку стратегічного плану дослідження;

визначення досліджуваної сукупності, розробка вибірки дослідження;

вибір і опис методів збирання первинної соціологічної інформації;

обґрунтування логіки аналізу та інтерпретацію зібраної первинної соціологічної інформації за розробленим інструментарієм;

опис схеми аналізу отриманих даних.

Розглядаючи 4 питання, слід звернути увагу на завершальний етап емпіричного дослідження, що передбачає обробку, аналіз та інтерпретацію даних, отримання емпірично обґрунтованих узагальнень, висновків і рекомендацій. У зв'язку з цим треба уявити, що таке обробка даних та з яких компонентів Егона складається. Варто розглянути сутність методу ранжування в обробці та аналізі даних, уявити місце та роль комп'ютерних систем в обробці даних, а також розкрити структуру та сутність підсумкового рахунку.

Аналіз документів є досить поширеним у практиці проведення соціологічних досліджень, оскільки у документах міститься значна кількість інформації щодо матеріального і духовного життя суспільства. Вони віддзеркалюють процеси та явища, що відбуваються як у суспільстві загалом, так і в окремих прошарках, характеризують діяльність окремих індивідів і великих спільнот. Соціологи у своїх дослідженнях використовують різноманітні документи — державні та урядові акти, статистичні збірники і матеріали переписів, відомчу документацію, художні твори і наукові публікації, пресу, листи населення тощо. Їх аналіз допомагає дослідникові:

сформулювати проблему, об'єкт, предмет, цілі, завдання і гіпотези дослідження;

порівняти отримані під час дослідження емпіричні дані з показниками інших соціологічних досліджень;

отримати інформацію для вирішення досліджуваної проблеми або поглибити її аналіз;

скласти характеристику соціальних процесів, які відбуваються на соціетальному, груповому, індивідуальному рівнях, виявити тенденції та розробити прогнози щодо їх подальшого розвитку;

здобути інформацію про діяльність головних соціальних інститутів суспільства – сім'ї, освіти, засобів масової інформації тощо;

вивчити громадську думку і соціальне самопочуття населення загалом та окремих його прошарків.

Документ – засіб закріплення встановленим способом за допомогою спеціального носія інформації фактів, явищ, процесів об'єктивної реальності та розумової діяльності людини.

Ця інформація може фіксуватися за допомогою букв, цифр, стенографічних або інших знаків і символів, малюнків, фотографій, звукозаписів тощо. Існує кілька підстав для класифікації документів: засіб фіксації, авторство, ступінь персоніфікації, виконання певної функції, зміст, ступінь наближення до інформації тощо.

Важливе значення для соціологічного аналізу мають офіційні документи, які віддзеркалюють реальні суспільні зв'язки і висвітлюють колективні думки щодо певних політичних, соціально-економічних явищ, подій, процесів. Головне їх призначення – інформувати про стан справ в основних сферах життєдіяльності суспільства та регулювати відносини між окремими індивідами, групами, спільнотами, соціальними інститутами тощо. Аналіз офіційних документів широко використовують у соціології політики, громадської думки, права, праці, медицини, молоді тощо.

Статистичні документи здебільшого містять певні узагальнення щодо найважливіших показників функціонування соціуму, окремих його частин. Вони можуть бути предметом самостійного аналізу, оскільки дають змогу дослідити певний процес або явище в динаміці, з'ясувати їх тенденції, доповнити характеристику досліджуваного явища, збагатити її історичним контекстом. Статистичні дані сприяють окресленню концептуальних рамок, реалізації конкретного дослідницького проекту. А щодо обліку населення, характеристик його життєдіяльності (реєстрація шлюбів, розлучень, народжуваності, смертності, міграції, умови і рівень життя), вони складають основу для оптимальної вибірки у соціологічному дослідженні.

Оптимальний вибір методу аналізу документів передбачає дотримання таких вимог:

визначення виду, форми документа, який підлягає аналізу під час дослідження;

з'ясування загальної ситуації на момент створення документа, обставин його виникнення, історичного і соціального контексту;

відмежування описів, певних подій від їх оцінок;

встановлення надійності документа, його зв'язку з предметом дослідження;

добір найбільш адекватного методу отримання первинних даних та їх аналізу;

визнання того, що офіційні документи надійніші за неофіційні, особисті – за безособові, первинні – за вторинні.

Методи аналізу документальних джерел поділяють на неформалізовані (традиційні), які належать до якісних методів, та формалізовані, які належать до якісно-кількісних методів аналізу документів.

Неформалізований (традиційний) метод аналізу документів. Передбачає тлумачення документів (найчастіше унікальних, кількість яких незначна), з'ясування основних думок та ідей конкретного тексту через усвідомлення, інтерпретацію, узагальнення змісту та логічне обґрунтування певних висновків. Типовим прикладом неформалізованого (традиційного) аналізу документів є вивчення наукових публікацій та звітів щодо певної проблеми.

Під час його впровадження дослідник за допомогою аналітичних операцій повинен з'ясувати:

Що являє собою документ, який його історичний, соціально-політичний контекст?

Які чинники сприяли його появі?

Хто його автор, і з якою метою він створив документ (за текстом завжди стоять конкретні люди зі своїми інтересами, потребами, що завжди знаходить відображення у змісті документа)?

Наскільки надійний документ?

Яка достовірність зафіксованих у ньому даних, правдивість висвітлення фактів, змісту події, явища, процесу тощо?

Яка суспільна дія, громадський резонанс документа?

Яку оцінку можна дати логічним, мовним і стильовим особливостям документа?

Застосування неформалізованого (традиційного) методу аналізу документів передбачає висунування певних гіпотез, вивчення сутності досліджуваного матеріалу. Велике значення при цьому відіграють як об'єктивні чинники (володіння навичками архіво- і джерелознавства, ознайомлення з досвідом і традиціями застосування цього методу в історичній, психологічній, юридичній

науках, обізнаність щодо системи зберігання документів, правил користування архівними фондами тощо), так і суб'єктивні (інтуїція дослідника, критичне ставлення до документа, вміння логічно аналізувати текст і умови його появи, узагальнювати і скласти висновки).

Цей метод аналізу документів має й певні недоліки, які передусім пов'язані з потенційною можливістю появи суб'єктивних зміщень у сприйнятті та інтерпретації тексту, що виникають через різноманітні причини – психологічні особливості дослідника, його вікові, статеві та національні ознаки, стан його фізичного та психічного здоров'я тощо. Суттєвими є й кількісні обмеження цього методу, оскільки його застосування можливе лише за аналізу незначного числа документів. Тому в соціології поряд з неформалізованим (традиційним) методом аналізу документів широко використовують формалізований метод аналізу документів.

Формалізований метод аналізу документів, або контент-аналіз. Це метод якісно-кількісного аналізу документів. Сутність його полягає в алгоритмізованому виокремленні в тексті певних елементів змісту згідно з метою та завданнями дослідження, класифікації виокремлених елементів відповідно до концептуальної схеми, їх підрахунку і кількісного представлення результатів. Завдяки цьому, по-перше, вдається уникнути суб'єктивізму у вивченні соціальної реальності, а по-друге, аналізувати, систематизувати і узагальнювати значні масиви документів.

Контент-аналіз ґрунтується на одноманітних стандартизованих правилах пошуку, обліку, обробки та обчислення кількісних показників, характерних для досліджуваного тексту. Його використання передбачає розгляд змісту тексту як

сукупності повідомлень, подій, оцінок, міжособистісних стосунків, соціальних проблем, об'єднаних за допомогою єдиної концепції у певну цілісність. Хоча формально контент-аналіз і спрямований на вивчення тексту, головною його метою є дослідження віддзеркаленої в ньому соціальної реальності.

Об'єктами контент-аналізу є різноманітні документальні джерела, які містять текст: книги, періодичні видання, промови, урядові постанови, матеріали нарад, програми, листи тощо. Його використання є доцільним, якщо потрібен високий ступінь точності, об'єктивності аналізу матеріалу або якщо цей матеріал значний за обсягом і не систематизований. Ефективний він і в тих випадках, коли якісні характеристики, що їх вивчає дослідник, фігурують у досліджуваних документах з певною частотою. Без нього не обходяться під час дослідження мовних особливостей джерел інформації.

Застосування контент-аналізу потребує поряд з традиційними процедурами для всіх методів дослідження (розробка програми дослідження: визначення проблеми, об'єкта, предмета, мети, завдань дослідження, формування гіпотез; формування вибіркової сукупності; вибір типу вибірки; проведення необхідних розрахунків тощо), використання спеціальних прийомів, техніки. Методика контент-аналізу передбачає насамперед визначення категорій аналізу, які повинні бути адекватно відображеними у змісті досліджуваного документа (категорія аналізу – це загальніші, ключові поняття, які відповідають дослідницьким завданням). Вони повинні визначати теоретичні поняття дослідження, мати відповідні ознаки (сміслові одиниці) у тексті, можливості для однорідної реєстрації прикмет.

Після визначення категорії аналізу, їх інтерпретації, побудови теоретичної схеми дослідження настає процедура "накладання" згаданої схеми на конкретний текст. Тобто відбувається пошук для всіх категорій аналізу адекватних висловів у мові досліджуваних документів. Такі вислови є одиницями аналізу (смисловими одиницями). До них належать:

Окремі слова, словосполучення, терміни. Наприклад, економічні поняття: ринок, зайнятість, приватизація, управління тощо; політичні: демократія, референдум, вибори, влада тощо; моральні, правові поняття: закон, соціальні відхилення, норми, цінності тощо; соціальні: соціальний захист, соціальне самопочуття, бідність тощо.

Теми, повідомлення, висловлені у смислових образах, статтях, частинах тексту, які забезпечують повнішу характеристику змісту документа, ніж попередні одиниці аналізу. Так, теми, в яких розглядаються міжнародне становище України, перехід до ринкових відносин, боротьба зі злочинністю, спосіб життя та здоров'я нації, її окремих спільнот, освіта, спорт, сімейні стосунки тощо, надають багатий матеріал для аналізу і подальших висновків відносно реальної соціальної ситуації, що склалася в Україні та окремих її регіонах.

Прізвища історичних діячів, політиків, видатних учених і діячів мистецтва, представників різноманітних соціальних спільнот, що є певним узагальненим типом діяча, якому притаманні певні соціальні риси. їх аналіз дає досліднику важливу інформацію про досліджувану історичну епоху, домінування конкретних політичних, соціально-економічних ідей, впливу певних діячів на формування громадської думки тощо. До цієї групи можна також віднести згадування організацій, закладів, інших соціальних інститутів.

Судження, закінчена думка, логічний ланцюг. Це найбільш складні одиниці аналізу, оскільки мають великий ступінь конструктивності. Їх структура є більш диференційованою, ніж в інших одиницях аналізу, і містить кілька елементів.

У більшості контент-аналітичних досліджень застосовують кілька одиниць аналізу. Визначивши одиницю аналізу, необхідно обрати й одиницю підрахунку. Найчастіше в соціологічних дослідженнях використовують такі загальні одиниці підрахунку:

Система підрахунку "час – простір". У даному разі за одиницю підрахунку беруть кількість зображень (знаків, квадратних сантиметрів площі та ін.).

Для аналізу інформації радіо, телебачення за одиницю підрахунку беруть тривалість висвітлювання подій.

Наявність ознак у тексті. За такої системи підрахунку визначають наявність ознак (видів) певної характеристики змісту в кожній частині, на які поділений текст.

Частота появи одиниць підрахунку.

Проведення контент-аналізу потребує попередньої підготовки дослідницьких документів. Обов'язковими серед них є: класифікатор контент-аналізу, кодувальна картка, бланк контент-аналізу та інструкція кодувальнику, каталог (список) проаналізованих документів.

Класифікатор контент-аналізу — загальна таблиця, яка містить список категорій і підкатегорій, присвоєні їм коди та одиниці аналізу.

Можна провести аналогію між класифікатором та анкетною, де категорії аналізу виступають у ролі запитань, а одиниці аналізу – у ролі відповідей на них.

Кодувальна картка — документ, який містить спеціальні таблиці для реєстрації одиниць аналізу.

Бланк контент-аналізу — методичний документ, в якому зафіксовані результати збору документальної інформації у змістовій або закодованій формі.

Інструкція кодувальнику — документ, який містить загальну характеристику документів, використаних як джерело інформації, принципи їх відбору для аналізу, опис одиниць аналізу і підрахунку.

До неї належать правила кодування, обґрунтування можливих труднощів, інколи – термінологічний словник категорій аналізу.

У дослідженнях великих текстових масивів передбачається розробка вибірки. Масив документів, об'єднаних загальною ознакою, є генеральною сукупністю, що підлягає аналізу. Для формування вибіркової сукупності використовують випадковий відбір. Застосування цілеспрямованого типу вибірки виключається у зв'язку з відсутністю даних про розподіл досліджуваних ознак у генеральній сукупності документів.

В практичній діяльності соціологи використовують такі підсумкові документи емпіричного дослідження: інформацію, інформаційну записку, аналітичну записку та звіт про науково-дослідну роботу, який містить підсумок аналізу та інтерпретації соціологічних даних, висновки, пропозиції та практичні рекомендації.

Питання для обговорення:

- 1. Що таке емпіричне дослідження?*
- 2. Чим різняться між собою поняття "методологія" та "методика" дослідження?*
- 3. У чому полягає мета та завдання емпіричного дослідження?*

4. *слід розуміти під проблемною ситуацією?*
5. *Які види соціального спостереження ви знаєте?*
6. *У чому полягає специфіка опитування як методу збору первинної соціологічної інформації?*
7. *За яких умов застосовують у соціології експертне опитування?*
8. *У яких випадках доцільно застосовувати контент-аналіз?*
9. *Яку роль відіграє гіпотеза в емпіричному дослідженні?*
10. *Яке місце посідає програма і робочий план емпіричного дослідження у його підготовці, організації та проведенні?*
11. *У чому полягає суть логічного аналізу понять?*
12. *Від чого залежить вірогідність результатів емпіричного дослідження?*
13. *Що таке генеральна і вибіркова сукупність?*
14. *Що таке квантифікація?*
15. *Що слід розуміти під чутливістю шкал?*
16. *Для чого здійснюється опис, обчислення та оформлення узагальнюючої інформації?*
17. *Які питання можна вирішити за допомогою аналізу документа?*
18. *Які форми звітності ви знаєте?*

Завдання для самостійної роботи:

1. *Дайте визначення поняттям і внесіть їх до термінологічного словника: "суцільне дослідження", "монографічне дослідження", "розвідувальне дослідження", "аналітичне дослідження", "описове дослідження", "разове дослідження", "повторне дослідження", "когортне дослідження", "панельне дослідження", "лонгітюдне дослідження", "соціальний моніторинг".*

2. Охарактеризуйте переваги і недоліки методів збору соціологічної інформації: анкетного опитування, соціологічного інтерв'ю, спостереження, соціометричного опитування, контент-аналізу та ін.

3. Доведіть необхідність і доцільність проведення соціального моніторингу, охарактеризуйте процедуру його проведення та вкажіть сфери практичного застосування.

4. Розробіть програму та робочий план проведення емпіричного дослідження на тему: "Формування престижу деяких професій", описавши мету і завдання дослідження, його предмет і об'єкт, методи та очікувані результати.

5. Розробіть анкету із запитаннями відкритого типу на тему: "Ставлення населення до реклами на телебаченні та її ефективність".

6. Проведіть соціологічне дослідження (із використанням розроблених вами анкет) з метою вивчення таких проблем:

алкоголізм і наркоманія в студентському середовищі;
взаємовідносини між поколіннями.

7. Проведіть у своїй академгрупі або в незнайомій групі соціологічне опитування з метою виявлення лідерів та аутсайдерів. В анкету включіть такі три запитання:

з ким би ти хотів сидіти поряд на контрольній роботі?

кого з членів групи ти хотів би першим зустріти на вечірці (запросити у компанію)?:

до кого з одногрупників ти б звернувся у критичній життєвій ситуації?

ТЕМА 4. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА ЯК СИСТЕМИ

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

1.1. Поняття суспільства, його головні ознаки та сфери життєдіяльності.

1.2. Основні підходи до вивчення суспільства в соціології.

1.3. Типологія та характеристика суспільства.

1.4. Сутність системного аналізу суспільства.

► У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

► **Знати:** поняття суспільства, його головні ознаки, сфери життєдіяльності.

► **Вміти:** визначати основні типи суспільств та характеризувати їх за різними параметрами.

► **Розуміти:** сутність системного аналізу суспільства як цілісної динамічної багаторівневої складної соціокультурної системи.

► **Ключові терміни і поняття:** суспільство, ознаки суспільства, сфери життєдіяльності, типи суспільств, система, соціальна система, соціологічний аналіз.

Семінарське заняття № 4.

Суспільство як система соціально-культурних відносин.

Мета заняття: сформувати у студентів основи знань про суспільство як цілісну динамічну багаторівневу складну соціокультурну систему; сприяти формуванню у майбутніх фахівців наукових, світоглядних і методологічних позицій в поглядах на суспільство, а також виробленню навичок наукового аналізу соціальних проблем, вміння адекватно сприймати й аналізувати соціальні явища і процеси, характерні для сучасного суспільства.

План заняття:

Питання 1. Поняття суспільства та його ознаки. Основні сфери суспільного життя.

Питання 2. Теоретичні підходи до вивчення суспільства в соціології.

Питання 3. Проблема типології суспільств в соціології.

Питання 4. Концепції індустріального та постіндустріального суспільства. Характеристика і тенденції розвитку інформаційного суспільства.

Питання 5. Сутність системного аналізу суспільства.

Питання 6. Основні концептуальні підходи до визначення феномену громадянського суспільства.

Рекомендована література:

Базова:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.

3. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.:ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

4. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.

Додаткова:

5. Дерлуг'ян Г. Соціальна еволюція людства: західний і радянський модернізаційні досвіди // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2018. - № 2. - С. 165-184.

6. Кутуєв П. Соціальна реальність і трансформації ХХ ст.: між концепціями та утопіями // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. - № 3. – С.68-76.

7. Makeєв С., Оксамитна С. Вступ: визначати стан суспільства і давати йому ім'я // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2016. - № 4. - С. 201-210.

8. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2017. – 198 с.

Методичні поради:

Пристаючи до розгляду першого питання, зверніть увагу на визначення поняття суспільства — це сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми і характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів. Суспільство є складним соціальним утворенням, всі елементи якого мають свої складові, тому ці об'єкти можна дослідити лише засобами системного аналізу.

Суспільство наділено своїми специфічними ознаками. Першою ознакою суспільства звичайно називають територію— основу соціального простору, в якому розвиваються відносини і взаємодії між індивідами. Другою відмінною рисою суспільства є його здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх взаємозв'язків. Третьою ознакою суспільства є його автономність і високий рівень саморегуляції, що забезпечує підтримку і постійне відтворення складної системи соціальних відносин.

Розглядаючи друге питання, слід проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до розгляду суспільства в соціології, визначити їх відмінності та основні характеристики.

У третьому і четвертому питанні, зверніть увагу на те, що залежно від критеріїв соціологи по-різному визначали типи суспільства.

Типологізація суспільств – це класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших. Типології суспільств, як і типології будь-яких соціальних явищ (наприклад, держав, партій, конфліктів), можна розглядати як метод наукового пізнання, що полягає в диференціації різних суспільств за певною ознакою з наступним їхнім групуванням за схожими рисами. Удаючись до типологічного опису суспільств, дослідники мають можливість зіставляти різні суспільства, порівнюючи їх, систематизувати знання про них, досягаючи істини у процесі пізнання суспільної організації людського життя.

Сучасна соціологія виділяє три типи суспільства: Традиційне - йому притаманні докапіталістичні (до індустріальні) суспільні уклади аграрного типу, зі способом соціокультурної регуляції, заснованим на традиції. Цей тип суспільства був притаманний періодам стародавності і середньовіччю, та зберігся до наших часів в країнах т.з."третього світу". Індустріальне - воно сформувалось на руїнах середньовічного суспільства, його основою став розвиток машинного виробництва. Найвищим принципом життя людини і суспільства стають зростання, оновлення, розвиток. Постіндустріальне - пов'язане насамперед із змінами в соціальній структурі суспільства, що обумовлено новою роллю науки і техніки. Основою цього суспільства стає інформація, інформаційна технологія і здатні до саморозвитку відкриті системи (комп'ютерні, біотехнологічні комплекси).

Переходячи до розгляду п'ятого питання, зауважимо, що системний підхід дає можливість аналізу суспільства в єдності трьох аспектів - генетичного (або історичного), структурного і функціонального, -відповідаючи на питання про походження,

історичні умови фактори виникнення суспільства, про його ієрархічну будову і основні елементи, та про механізми функціонування і розвитку соціальної системи.

Під соціальною системою розуміється цілісне утворення(суспільство, соціальні спільноти, група тощо), основними елементами якого є люди, їхні зв'язки, взаємодії, відносини. Мікромоделлю соціальної системи є особистість - цілісність соціальних рис, характеристик, якостей індивіда як члена суспільства, групи, спільноти. При розгляді особливостей соціальної системи, з'ясуйте її основні типи.

У зв'язку з тим, що одна й та ж система може розглядатися з різних точок зору, системний підхід передбачає виділення певного системоутворюючого параметра, що обумовлює пошук сукупності елементів, мережу зв'язків і відношень між ними – її структуру. Оскільки система завжди знаходиться у певному середовищі, то системний підхід повинен фіксувати її зв'язки і відносини з оточенням. Звідси друга вимога системного підходу – враховувати, що будь-яка система є підсистемою іншої, більшої системи, і навпаки – виділяти в ній менші підсистеми (елементи), які в іншому дослідницькому контексті розглядаються як системи.

Як зазначалось суспільство є високоабстрактною категорією, витвореною на перетині соціальної філософії, соціології, історії та інших наук, надзвичайно складним соціальним феноменом, що зумовило різні тлумачення його. Зазвичай під суспільством розуміють сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів.

Тому з огляду на найхарактерніші ознаки суспільства (спільність території проживання людей, цілісність і сталість, здатність до підтримання та відновлення, певний рівень розвитку) соціальна система трактується як – цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки, взаємодії та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми та цінності.

Кожен з цих елементів соціальної системи перебуває у взаємозв'язках з іншими, займає специфічне місце та відіграє певну роль у ній. А завдання соціології полягає у з'ясуванні структури суспільства, науковій характеристиці його елементів, їх взаємодії і взаємозв'язку.

На думку американського соціолога А.Тофлера структуру суспільства визначають такі компоненти: техносфера (енергетична підсистема, система виробництва, розподілу); соціосфера (різні соціальні інститути); біосфера; сфера влади (формальні і неформальні інститути політики); іносфера (система інформації та соціальної комунікації); психосфера (сфера міжособистісних стосунків).

Питання для обговорення:

1. Що таке суспільство?
2. Чому людина не може існувати поза суспільством?
3. Чим відрізняється від інших наук соціологічне пояснення виникнення суспільства?
4. Як суспільство розглядається з позицій системного аналізу?
5. Які структурні елементи включає в себе суспільство?
6. Що таке «соціальна система» та «соціальна структура»?
7. Які історичні типи суспільства ви знаєте?

8. У чому полягає суть типологізації суспільства К.Маркса?
9. В чому полягає різниця між традиційним, індустріальним та інформаційним суспільством?
10. Яке значення мала теорія «постіндустріального суспільства» Д.Белла у розвитку соціології ХХ ст.?
11. У чому полягає особливість поняття «хвиля» в концепції «суперіндустріалізму» Е. Тоффлера?
12. Що таке «інформаційна революція»?
13. Які основні критерії суспільного прогресу ви знаєте?
14. Що слід розуміти під терміном «модернізація суспільства»?
15. В чому суть органічної та неорганічної модернізації?
16. До якого типу суспільства ви віднесли б сучасну Україну?
17. Які ви знаєте приклади еволюційних та революційних змін у різні періоди розвитку українського суспільства?
18. Які процеси урбанізації відбуваються в сучасній Україні?
19. Характеристики, особливості, тенденції розвитку сучасного суспільства

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте визначення поняттям і внесіть їх до термінологічного словника: "ознаки суспільства", "елементи суспільства", "соціальні зміни", "соціальна система", "структурні соціальні зміни", "процесуальні соціальні зміни", "функціональні соціальні зміни", "мотиваційні соціальні зміни", "цивілізація", "фактори соціальних змін", "трансформація суспільства".
2. Дайте визначення поняттям і внесіть їх до термінологічного словника: "традиційне суспільство", "індустріальне суспільство", "постіндустріальне суспільство", "інформаційне суспільство", "соціальний прогрес", "урбанізація",

"бюрократія", "еволюція суспільства", "ідеологія", "автономність суспільства", "глобалізація суспільства".

3. Внесіть у таблицю основні ознаки традиційного, індустріального та інформаційного суспільства:

Традиційне	Індустріальне	Інформаційне

4. Напишіть есе на тему: "Модернізація сучасного українського суспільства: проблеми та перспективи".

5. Основні напрями соціальних змін в сучасному українському суспільстві.

ТЕМА 5. ОСОБИСТІСТЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ, ЗВ'ЯЗКІВ І ПРОЦЕСІВ

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

1.1. *Поняття особистості як елементу соціальної системи, об'єкту і суб'єкту суспільних відносин.*

1.2. *Ознаки, структура і типологія особистості.*

1.3. *Соціальний статус та соціальні ролі особистості.*

1.4. *Сутність процесу соціалізації особистості.*

► **У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:**

► **Знати:** *поняття, ознаки, структуру і типологію особистості.*

► **Вміти:** *визначати соціальний статус та соціальні ролі особистості.*

► **Розуміти:** *сутність процесу соціалізації особистості.*

► **Ключові терміни і поняття:** *особистість, соціальна система, елемент соціальної системи, об'єкт суспільних відносин, суб'єкт суспільних відносин, структура особистості, типологія особистості, соціальний статус, соціальна роль, соціальні зв'язки, соціальні процеси, соціологічний аналіз, процес соціалізації особистості.*

Семінарське заняття № 5.

Особливості соціологічного аналізу особистості

Мета заняття: сприяти формуванню у студентів наукових, світоглядних і методологічних позицій в поглядах на особистість та її становище в системі соціальних явищ, зв'язків і процесів, виробленню навичок наукового аналізу соціальних проблем особистості.

План заняття:

Питання 1. Поняття особистості. Особливості соціологічного аналізу особистості.

Питання 2. Проблема типології особистості. Поняття соціального типу і соціального характеру особистості.

Питання 3. Соціальний статус і соціальні ролі особистості.

Питання 4. Структура та типи особистості.

Питання 5. Соціалізація особистості: сутність, агенти, етапи.

Питання 6. Типи соціальної поведінки особи: конформізм і девіація.

Рекомендована література:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 320 с.

3. Мешанова Г.О. Соціально-психологічне дослідження особистості: теоретико-методологічний аспект. – Тернопіль, 2014. – 180 с.

4. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.

5. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

Додаткова:

6. 19th ISA World Congress of Sociology. Power, Violence and Justice: Reflections, Responses and Responsibilities. Book of Abstracts. – Toronto, 2018.

7. 42nd World Congress of the International Institute of Sociology. The Social Science, New Conservatism and New Radicalisms. Tag: Abstracts. – Venue, 2018.

Методичні поради:

Готуючись до практичного заняття, запам'ятайте, що соціологія досліджує проблеми особи з метою глибшого розуміння соціальної реальності, соціальних зв'язків і взаємодії.

Особа - це конкретний вираз соціальної сутності людини, цілісне втілення і реалізація в ній системи соціально значущих рис і якостей суспільства. Структуру особи складають: потреби, інтереси, цінності, мотиви та соціальні дії, які контролюються соціальними нормами, самосвідомість, відповідальність за свої вчинки, певна автономність відносно суспільства.

Соціалізація - це складний і тривалий процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків та відносин, його активної взаємодії з оточенням у результаті якої індивід засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності, необхідні для його успішної життєдіяльності у даному суспільстві.

Агенти соціалізації - це соціальні суб'єкти, за допомогою яких людина шляхом навчання, завдяки процесам комунікації та залучення до культури набуває соціальної якості.

Основними етапами соціалізації є адаптація та інтеріоризація. Соціальна адаптація - це процес пристосування індивіда до умов життєдіяльності та норм поведінки, до форм соціальної взаємодії, що склалися у спільноті, до якої інтегрується індивід, набуття ним певного соціального статусу.

Інтеріоризація - процес включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини, тобто заміни зовнішніх санкцій самоконтролем. На цьому етапі кількісне накопичення прийнятих індивідом норм і засвоєних ним цінностей переходить у нову якість,

що виявляється у зміні поведінки людини під впливом змін у структурі особистості, виконання нею соціальних ролей.

Соціальний статус - це становище індивіда у суспільстві відповідно до його віку, статі, походження, освіти, власності, сімейного стану тощо.

Соціальна роль - це певні способи поведінки індивіда (або групи), що відповідають прийнятим у суспільстві нормам та здійснюються відповідно до соціального статусу індивіда (групи).

Запам'ятайте також, що ресоціалізація - це процес засвоєння особистістю нових знань, цінностей, ролей та навичок замість колишніх на кожному етапі життя.

Як суб'єкт соціальних відносин особистість характеризується соціальною активністю, здатністю впливати на оточення, змінюючи його і себе. Соціальна поведінка - це дії людини стосовно суспільства, інших людей, до оточуючої природи і речей. Виділяють два основних типи соціальної поведінки: конформізм та девіантна поведінка.

Конформізм розуміється як повне і некритичне прийняття цілей суспільства, способів їх досягнення, пануючих думок і стандартів, стереотипів масової свідомості, традицій, авторитетів, принципів тощо.

Девіантна поведінка - поведінка індивіда, що відхиляється від прийнятих у суспільстві або певній соціальній групі ціннісно-нормативних стандартів. Поняття девіації вперше застосував французький соціолог Е. Дюркгейм при вивченні суїциду. Проявами девіації можуть бути також правопорушення, наркоманія, проституція, алкоголізм тощо.

Питання для обговорення:

1. Чим визначається специфіка соціологічного вивчення людини?
2. Як співвідноситься соціальне і ідеальне в людині?
3. Зіставте поняття “людина”, “індивід”, “особистість” та “індивідуальність”.
4. Як відбувається соціалізація особи?
5. Розкрийте зміст адаптації та інтеріоризації як складових процесу соціалізації.
6. Чим обумовлений взаємний зв'язок соціального статусу і соціальної ролі особи?
7. Назвіть основні елементи структури особи.
8. Поясніть роль ціннісних орієнтацій у діяльності особи.
9. Назвіть різновиди девіантної поведінки та їх причини.
10. Що таке ресоціалізація і яке її місце в умовах суспільної трансформації?

Завдання для самостійної роботи:

1. Особливості процесу соціалізації особистості.
2. Моделі соціалізації.
3. Характеристика соціальних ролей особистості.
4. Дайте визначення поняттям і внесіть їх до термінологічного словника: "активність особи", "автономність особи", "екстеріоризація", "фактори соціалізації", "стадії соціалізації", "періоди соціалізації", "самоактуалізація особи".
5. Вкажіть основні риси, характерні для самоактуалізованої особи. Які фактори, на вашу думку, впливають на самоактуалізацію?
6. На власному прикладі розгляньте особистість як елемент соціальної системи;

складну систему;

об'єкт суспільних відносин;

суб'єкт суспільних відносин.

7. Вкажіть соціальні ролі, які ви вже виконували протягом свого життя. Опишіть, як впливала зміна вашого статусу на зміст цих ролей та які фактори визначають ваш соціальний статус сьогодні.

ТЕМА 6. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО

РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРИ

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

1.1. *Культура як особливий спосіб людського буття і структурний елемент соціальних відносин.*

1.2. *Типи і види культури.*

1.3. *Соціологічний підхід до розуміння культури.*

1.4. *Самоорганізаційний аналіз культури.*

► У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

► **Знати:** специфіку поняття культури як соціологічної категорії.

► **Вміти:** визначати основні види і типи культури.

► **Розуміти:** особливості самоорганізаційного аналізу культури.

► **Ключові терміни і поняття:** *культура, спосіб людського буття, структурний елемент соціальних відносин, типи культури, види культури, соціологічний підхід, соціокультурні проблеми, самоорганізаційний аналіз.*

Семінарське заняття № 6.

Специфіка соціокультурної ситуації в сучасному українському суспільстві

Мета заняття: сформувати у студентів основи знань про особливості соціологічного аналізу культури, сприяти формуванню наукових, світоглядних і методологічних позицій в поглядах на культуру та її роль в суспільстві, а також виробленню навичок наукового аналізу соціокультурних проблем сучасного суспільства.

План заняття:

Питання 1. Поняття культури. Особливості соціологічного аналізу культури.

Питання 2. Загальна характеристика головних елементів культури.

Питання 3. Форми культури.

Питання 4. Функції культури в сучасному суспільстві.

Питання 5. Специфіка соціокультурної ситуації в сучасній Україні.

Рекомендована література:

Базова:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.

3. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.

4. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

Додаткова:

5. Александер Дж.Ч., Рід І.А. Соціальна наука як прочитання і як перформанс: культур соціологічне розуміння епістемології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. - № 2. – С.89-104.

6. Костенко Н.В. У стані “emergency”: культурні ефекти // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2016. - № 4. - С. 102-118.

7. Кутуєв П. Соціальна реальність і трансформації ХХ ст.: між концепціями та утопіями // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. - № 3. – С.68-76.

8. 19th ISA World Congress of Sociology. Power, Violence and Justice: Reflections, Responses and Responsibilities. Book of Abstracts.

– Toronto, 2018.

9. 42nd World Congress of the International Institute of Sociology. *The Social Science, New Conservatism and New Radicalisms. Tag: Abstracts.* – Venue, 2018.

Методичні поради:

Розглядаючи перше питання варто зазначити, що одним із найцінніших здобутків соціуму, який впливає на фундаментальні процеси в ньому, є культура. Спершу слово "культура" означало догляд землі. Згодом ним стали позначати все, що створила людина, а культурою вважати все, що відрізняє людину від природи. Культура як соціальний феномен – явище складне, поліструктурне. Вона інтегрована в різноманітні сфери життєдіяльності людини. Звідси – неоднозначність самої дефініції культури, її логічної структури, сутності та форм. Кожне з визначень культури фіксує реальні й значущі риси та особливості культури, але жодне з них не є вичерпним. Культура як предмет соціологічного аналізу є сукупністю структур, процесів пов'язаних з функціонуванням суспільства на різних рівнях розвитку, системою контролю за соціальною поведінкою (система соціальних структур і соціальних відносин щодо культурного феномену, особливості взаємодії культури як соціального інституту із суспільством). Традиційно культуру розглядають як сукупність цінностей. Ціннісний вимір – один з найважливіших у культурі. Отже, у вузькому значенні культура – цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі конкретному суспільству і у широкому – соціальний механізм взаємодії (засоби, способи, зразки) особистості, спільноти із середовищем існування (природний і

соціальним), які забезпечують передачу досвіду та розвиток діяльності. Тобто культура є якісною характеристикою людської діяльності, наскрізною суспільною системою, яка пронизує все суспільство, всі його галузі й структури. Різноманітність виявів людської культури відповідає багатогранності людської діяльності. Культура (лат. *cultura* – догляд, освіта, розвиток) – структурний елемент соціальних відносин, сукупність наукового знання, практичних навичок, побутової й теоретичної свідомості, високої духовності, необхідних для розвитку суспільства і людини, формування особистості.

Розглядаючи друге питання варто зазначити, треба визначити головні елементи культури. У кожній галузі культури існують свої функціональні одиниці, які є основними складовими культурних систем. Вони називаються елементами культури.

Соціологія виокремлює такі структурні елементи культури:

Особистісна система усвідомлюваних знань, цінностей і зразків, які регулюють поведінку та діяльність.

Локальна система знань, норм, цінностей, зразків соціальної групи, спільноти (територіальної, етнічної, мовної, політичної, економічної, психологічної та ін).

Соціальна система знань, норм, цінностей, зразків формально прийнятих, функціонально корисних, які закріпилися у суспільній практиці та регулюють форми діяльності.

При розгляді третього питання треба визначити форми культури. Історичними є дві форми культури: елітарна (професіональна) та народна (побутова). Елітарну культуру створювала обмежена кількість людей, народна пов'язана з широкими народними масами.

Особистісну, локальну, соціальну системи знань, цінностей, норм і зразків найповніше виражають особливості існування основних форм художньої культури: високої (елітарної), народної (фольклору) і масової. Висока і народна культура виникли ще за часів розподілу праці розвивались постійно взаємодіючи, зберігаючи при цьому свою специфіку. Вони, як правило, поширювались серед індивідів з різним рівнем освіченості й культури. З демократизацією суспільства вони дедалі більше втрачали свою соціально-групову прив'язаність, набували стильового розмаїття, модифікування.

Функції культури в суспільстві є розглядом четвертого питання. Культура як соціальний інститут реалізує свою діяльність через певні функції.

Творча функція. Полягає у продукуванні нових знань, норм, цінностей, їх оновлення, а в окремих випадках запозичення з інших культур і народів.

Функція накопичення, збереження, трансляції знань, норм, засобів поведінки, цінностей, значень, соціального досвіду.

Ціннісно-нормативна функція. Фіксує цілі, перспективи та проекти людської діяльності.

Комунікативна функція. Забезпечує інтеграцію суспільства і соціальних груп.

Селекційна функція. Полягає в оцінці та класифікації наслідуваних цінностей та норм, визначенні їх місця та ролі у вирішенні проблем розвитку суспільства у певний період.

Світоглядна (гносеологічна) функція. Полягає у впливі на формування і розвиток світогляду як суттєвого елемента культури, у межах певної культурної системи;

Адаптаційна функція. Тісно пов'язана з впливом культури на соціалізацію особистості, позаяк процес адаптації починається із засвоєння загальноприйнятого, поширеного;

Функція соціального контролю. Виявляється в дії таких субстанційних елементів культури, як право і мораль.

При розгляді п'ятого питання потрібно розглянути специфіка соціокультурної ситуації в Україні. Особливості культурної ситуації в Україні визначають такі субкультурні підсистеми: висока інтелігентська субкультура, яка розвиває традиції елітарної культури; радянська культура, заснована на патерналізмі; субкультура ліберальних цінностей, що охоплює частину молоді, підприємців, інтелігенції; комплекс маргінальних субкультур нижчого класу, яким властивий переважно тоталітарний підхід до особистості. Внаслідок деградації системи радянських культурних цінностей утворюється соціокультурна ніша, за заповнення якої борються західна і маргінальна субкультури. Але найглибше криза культури виявляється у кризі особистості.

Питання для обговорення:

- 1. Що вивчає соціологія культури?*
- 2. Чим визначається специфіка соціологічного вивчення культури?*
- 3. Як співвідноситься соціальне і ідеальне в людині?*
- 4. У чому полягає різноманітність культури?*
- 5. З яких базових елементів складається соціокультурна система?*

Завдання для самостійної роботи:

- 1. Визначте культуру як феномен суспільного буття.*

ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

- 1.1. *Поняття соціальної структури суспільства.*
- 1.2. *Різновиди соціальної структури суспільства.*
- 1.3. *Основні елементи соціальної структури суспільства.*
- 1.4. *Соціальні взаємодії, зв'язки і відносини.*

► У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

- **Знати:** *поняття і різновиди соціальної структури суспільства.*
- **Вміти:** *визначати основні елементи соціальної структури суспільства.*
- **Розуміти:** *особливості та механізми соціальних зв'язків між елементами соціальної структури.*

- **Ключові терміни і поняття:** *суспільство, структура, соціальна структура, елементи соціальної структури, соціальна взаємодія, соціальні зв'язки, соціальні відносини.*

Семінарське заняття № 7.

Форми соціальних об'єднань індивідів

Мета заняття: сформувані у студентів основи знань про особливості соціальної структури суспільства, її основні елементи та механізми їх взаємодії, сприяти виробленню навичок наукового аналізу проблем сучасного суспільства.

План заняття:

Питання 1. Поняття соціальної структури суспільства.

Питання 2. Основні елементи соціальної структури суспільства, механізми їх взаємодії.

Питання 3. Типи і види соціальних груп.

Питання 4. Особливості соціальної структури сучасного українського суспільства.

Рекомендована література:

Базова:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.

3. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.

4. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

Додаткова:

5. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2017. – 198 с.

6. 19th ISA World Congress of Sociology. Power, Violence and Justice: Reflections, Responses and Responsibilities. Book of Abstracts. – Toronto, 2018.

Методичні поради:

Вивчаючи перше питання, зверніть увагу на те, що аналіз та розгляд соціальної структури суспільства - є центральною проблемою соціології тому, що суспільство є складною соціальною системою, структурно організованою цілісністю, яку утворюють різні елементи, компоненти, підрозділи. Це дає підстави

стверджувати, що соціальна структура суспільства є комплексним, багатомірним утворенням. Тобто, соціальна структура суспільства - це ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами. До основних видів соціальної структури суспільства належать: соціально-територіальна підструктура; соціально-професійна підструктура; соціально-класова підструктура; соціально-етнічна підструктура; соціально-демографічна підструктура.

Згідно із системно-організаційним аспектом головний зміст соціальної структури створюють соціальні інститути, насамперед економіка, політика, наука, освіта, сім'я, зберігаючи і підтримуючи існуючі в суспільстві відносини і зв'язки. Ці інститути нормативно регулюють, контролюють і спрямовують поведінку людей у життєво важливих сферах, а також визначають стійки, регулярно відтворювані їх рольові позиції (статуси). Соціальний статус є важливим елементом соціальної структури суспільства, що розкриває місце особистості в соціальній структурі суспільства. Він зумовлений професією, віком, освітою, матеріальними статками тощо. На основі соціальних статусів, які надають можливість участі індивідам у різних видах діяльності, формуються інші структурні елементи суспільства. За принципами статусно-ролевих ознак відбувається об'єднання людей в групи чи соціальні спільноти.

Розглядаючи друге питання треба визначити, що соціальна спільнота - це реально існуюча, емпірично фіксована сукупність індивідів, які відрізняються відносною цілісністю і виступають самостійними об'єктами соціальної дії, поведінки. Існують різні види соціальних спільнот: соціально-демографічні, класові, соціально-

етнічні та інші спільноти. Також соціальні спільноти бувають масові, які становлять сукупність індивідів (об'єднання тощо), котрим притаманні певні ознаки та групові, які становлять сукупність індивідів (об'єднання тощо), але вони відрізняються своїми прикметами.

Типи і види соціальних груп є розглядом третього питання. Вивчаючи це запитання важливо згадати, що соціальна група є одним із важливих структурних елементів суспільства. У соціальні групи індивіди об'єднуються на підставі спільних соціальних інтересів, які зумовлюють їх дії. Формуються вони з представниками різних груп залежно від їх становища та ролі в суспільному житті. Соціальна група - це відносно стійка, історично сформована сукупність індивідів, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак. Соціальні групи розподіляються за кваліфікацією на: первинні та вторинні, відкриті та закриті, референтні й не референтні. За чисельністю в суспільстві взаємодіють різні соціальні групи, які традиційно поділяються на: 1. Малу соціальну групу - нечисленна за складом соціальна група, учасники якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому спілкуванні. 2. Велику соціальну групу - численна за складом група людей, об'єднаних для спільної діяльності, але взаємодія між якими формальніша. Соціальна організація - це соціальна група, орієнтована на досягнення взаємопов'язаних специфічних цілей і формування високоорганізованих структур. Зазначимо, що основним критерієм структурування соціальних організацій є ступінь формалізації існуючих у них відносин. Враховуючи це, розрізняють: формальні організації - в основі лежить розподіл праці, її спеціалізація за функціональною ознакою, в ній будують соціальні відносини на підставі регламентації зв'язків,

статусів, норм; неформальні організації - ґрунтуються на товариських взаєминах та особистому виборі зв'язків учасників і характеризуються соціальною самостійністю.

При розгляді четвертого питання треба визначити особливості розвитку соціальної структури українського суспільства на протязі ХХ ст.: соціальна структура стала менш жорсткою, рухливішою; з'являються економічні класи, верстви і страти з відповідною системою соціальних конфліктів і суперечностей; ослаблюються існуючі у суспільстві стратифікаційні обмеження; з'являються нові канали підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності; активізуються процеси маргіналізації, які породжують феномен "нових бідних", перехід населення в переважно нижчі страти; основним критерієм соціальної стратифікації стає прибуток; у формуванні високо статусних груп посилюється роль освіти і престижу; змінюються якісні і кількісні параметри соціальної структури українського суспільства.

Питання для обговорення:

- 1. Який зміст має категорія "соціальна структура суспільства"?*
- 2. Що таке «соціальні кола»?*
- 3. Наведіть типологію соціальних груп.*
- 4. За якими параметрами соціологи виділяють соціальні спільноти?*
- 5. З яких структурних елементів складається суспільство?*
- 6. Які соціальні групи утворюють соціальну структуру України?*

7. Кого відносять до представників "вищого класу", "середнього класу", "нижчого класу"?

Завдання для самостійної роботи:

1. Порівняйте поняття "соціальна спільнота" і "соціальна група", яка між ними різниця?

2. Визначте соціальні спільноти як складові соціальної структури суспільства.

3. Проаналізуйте соціальну структуру сучасного українського суспільства.

4. Як змінилася соціальна структура сучасного українського суспільства за останні 30, 25, 20, 15, 10, 5 років?

ТЕМА 8. ПРОЦЕСИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

1.1. *Сутність процесів інституціоналізації в суспільстві.*

1.2. *Зміст, поняття, типологія і функції соціальних інститутів суспільства.*

1.3. *Інститут як соціальна організація. Основні риси соціальних організацій.*

1.4. *Поняття і методи соціального контролю. Норми, цінності, санкції, права та відповідальність у системі соціального контролю.*

► У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

► **Знати:** *зміст і сутність понять «соціальний інститут» та «соціальна організація».*

► **Вміти:** *визначати основні типи соціальних інститутів та основні риси соціальних організацій.*

► **Розуміти:** *сутність процесів інституціоналізації в суспільстві; специфіку прав та відповідальності в системі соціального контролю.*

► **Ключові терміни і поняття:** *процес інституціоналізації, соціальний інститут, типологія соціальних інститутів суспільства, соціальна організація, соціальний контроль, методи соціального контролю, система соціального контролю, норми, цінності, санкції, права, відповідальність.*

Семінарське заняття № 8.

Інститут як соціальна організація

Мета заняття: сформувати у студентів основи знань про соціальні інститути, особливості їх функціонування та їх місце в соціальній структурі і організації суспільства.

План заняття:

Питання 1. Поняття інституціоналізації. Сутність процесів інституціоналізації в суспільстві.

Питання 2. Поняття соціального інституту. Типологія і функції соціальних інститутів.

Питання 3. Методи соціального контролю.

Питання 4. Інститут як соціальна організація.

Питання 5. Формальна і неформальна організація.

Рекомендована література:

Базова:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.

3. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.

4. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

Додаткова:

5. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2017. – 198 с.

6. 19th ISA World Congress of Sociology. Power, Violence and Justice: Reflections, Responses and Responsibilities. Book of Abstracts.

– Toronto, 2018.

7. 42nd World Congress of the International Institute of Sociology. *The Social Science, New Conservatism and New Radicalisms. Tag: Abstracts.* – Venue, 2018.

Методичні поради:

Вивчаючи перше питання, зверніть увагу на те, що сучасне суспільство є високоінституалізованим. Інституалізація - це процес виникнення і становлення інститутів як ключових структурних елементів суспільства. Організованості та злагодженості свого функціонування суспільство може завдячувати чіткості та організованості функціонування саме соціальних інститутів.

Починаючи розгляд другого питання слід згадати, що суспільство є досить складним інтегративним, функціональним утворенням. Для суспільства як складної організованої системи життєво важливо закріпити певні типи соціальних взаємодій, зробити їх узгодженими, доцільними, які відбувалися б за певними правилами і були б обов'язковими для соціальних спільнот, соціальних груп, соціальних організацій. Цій меті мають служити такі елементи суспільства, як соціальні інститути, що дають змогу створити міцну і стійку систему відносин між людьми у складному суспільному середовищі, сформувавши соціальний порядок, необхідний для задоволення об'єктивних потреб щодо безпеки, збереження умов матеріального життя, соціальних благ, цінностей культури тощо. Соціальний інститут - це відносно стійка модель поведінки людей і організацій, що історично склалася у певній сфері життєдіяльності суспільства. Соціальні інститути

класифікують на основі різних критеріїв. Найпоширенішою є класифікація за критерієм цілей і сферою дії. У цьому випадку слід виділити: економічні, політичні, культурні та виховні, соціальні комплекси інститутів.

Переходячи до розгляду третього питання слід згадати, що головною особливістю соціального життя є взаємодія індивідів, соціальних груп у межах відповідних соціальних інститутів. При цьому, соціальні відносини між індивідами і суспільством формуються в умовах соціального контролю. Соціальний контроль - це засіб саморегуляції соціальної системи, що забезпечує упорядковану взаємодію її елементів шляхом нормативного (у тому числі й правового) регулювання. Соціальний контроль охоплює контрольовану діяльність соціальних індивідів і контролюючу діяльність соціальних інститутів. Взаємодія індивіда і суспільства виявляє внутрішню суперечність соціального контролю, оскільки людина не може своєї індивідуальності, соціальних якостей поза суспільством. Важливо підкрестити те, що головними атрибутами і елементами соціального контролю, які виникають та існують внаслідок дії соціальних інститутів є: соціальні норми - це загальновизнане правило, зразок поведінки, дій індивідів, соціальних груп; соціальні звички - це встановлений спосіб поведінки у певних ситуаціях, який не викликає негативної реакції соціальної групи; соціальні звичаї-це встановлений спосіб поведінки, з яким пов'язані певні моральні цінності, порушення яких викликає негативні санкції групи чи суспільства; соціальні санкції-це стимулювання бажаної поведінки і припинення небажаної для забезпечення згуртованості й безперервності суспільного життя. Необхідно зауважити на тому, що кожне суспільство і соціальна група створюють для своїх членів норми дії елементів і атрибутів

соціального контролю, якщо вони порушуються виникає девіантна поведінка. Девіація, як соціальне явище буває різноманітною, вона присутня в суспільстві будь-якого типу і притаманна кожній соціальній спільноті. Особливо вона виявляється на етапі трансформації соціальної системи. Під час зміни ціннісних орієнтацій. Оскільки функціонування кожної соціальної системи пов'язане з людською життєдіяльністю, соціальні девіації реалізуються через девіантну поведінку. Девіантна поведінка - це діяльність, вчинки людей, які не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам. Проблеми девіантної поведінки розглядає багато наук: кримінологія, соціальна психологія, педагогіка, соціологія. При цьому, саме соціологія займається виявленням найбільш загальних причин девіації, наслідків такої поведінки для суспільства, пошуком соціальних, економічних заходів її запобігання і контролю.

Пристаючи до четвертого питання зауважимо, що суспільство як соціальна реальність упорядковано не тільки інституційно, а й організаційно. Організація як процес налагодження та узгодження поведінки індивідів притаманна всім суспільним утворенням - об'єднанням людей, закладам, установам тощо.

Соціальна організація - це соціальна група, орієнтована на досягнення взаємопов'язаних специфічних цілей і формування високоорганізованих структур.

Розглядаючи п'яте питання треба зазначити, що основним критерієм структурування соціальних організацій є ступінь формалізації існуючих у них відносин. Враховуючи це, розрізняють:

формальні організації - в основі лежить розподіл праці, її спеціалізація за функціональною ознакою, в ній будують соціальні відносини на підставі регламентації зв'язків, статусів, норм ; неформальні організації - ґрунтуються на товариських взаєминах та особистому виборі зв'язків учасників і характеризуються соціальною самостійністю.

Питання для обговорення:

1. Поясніть зміст і сутність процесів інституціоналізації в суспільстві.
2. Що розуміють під соціальним інститутом? Які основні типи соціальних інститутів ви знаєте?
3. У чому полягає відмінність між явними та латентними функціями інститутів?
4. Визначте соціальні інститути та організації як складові соціальної структури суспільства.
5. Що таке соціальний контроль?
6. Хто є суб'єктом соціального контролю?
7. Які критерії і види соціального контролю ви знаєте?
8. Що таке соціальна санкція?
9. Де і коли застосовуються соціальні санкції?
10. Які види соціальних норм ви знаєте?
11. Яку роль відіграють звичаї і традиції в життєдіяльності суспільства?
12. Яке місце займає громадська думка як елемент соціального контролю?

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте визначення поняттям і внесіть їх до термінологічного словника: "громадська думка", "методи соціального контролю", "агенти соціального контролю", "санкції", "самоконтроль".

2. Напишіть есе на тему: "Значення соціального контролю у вирішенні соціальних конфліктів та вдосконаленні соціальних відносин".

3. Вкажіть можливі сучасні механізми соціального контролю у вашій майбутній професійній сфері діяльності.

ТЕМА 9. СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ, СТРАТИФІКАЦІЯ ТА МОБІЛЬНІСТЬ

◆◆◆ Зміст навчального матеріалу:

- 1.1. *Природа і причини соціальної нерівності в суспільстві.*
- 1.2. *Типи і види соціальної стратифікації. Соціально-класові утворення в суспільстві.*
- 1.3. *Поняття соціальної мобільності: типи, фактори, види, форми, канали.*
- 1.4. *Міграція, її причини і наслідки.*
- 1.5. *Явище маргіналізації в суспільстві.*

► У результаті вивчення матеріалу теми Ви повинні:

- **Знати:** *зміст і сутність понять «соціальна нерівність», «соціальна диференціація», «соціальна стратифікація», «соціальна мобільність», «міграція», «маргіналізація».*
- **Вміти:** *визначати типи і види соціальної стратифікації та мобільності.*
- **Розуміти:** *причини соціальної нерівності в суспільстві, причини і наслідки міграції в суспільстві.*

► **Ключові терміни і поняття:** *соціальна нерівність, соціальна диференціація, соціальна стратифікація, типи соціальної стратифікації, види соціальної стратифікації, соціальна мобільність, типи соціальної мобільності, види соціальної*

мобільності, фактори соціальної мобільності, канали соціальної мобільності, міграція, причини міграції, наслідки міграції, явище маргіналізації, маргінальність, маргінал.

Семінарське заняття № 9.

Соціальна диференціація, стратифікація і мобільність суспільства

Мета заняття: сформуванати у студентів основи знань про соціальну нерівність у суспільстві, соціальну стратифікацію та соціальну мобільність суспільства.

План заняття:

Питання 1. Поняття і сутність стратифікаційного аспекту соціальної структури суспільства.

Питання 2. Теоретичні підходи до аналізу теорії стратифікації.

Питання 3. Соціальна нерівність як основа стратифікації суспільства.

Питання 4. Характеристика основних критеріїв соціальної стратифікації.

Питання 5. Соціальна мобільність та міграція в сучасному суспільстві.

Рекомендована література:

Базова:

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.

2. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.

3. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.

4. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.:

ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

Додаткова:

5. Кутуєв П. Соціальна реальність і трансформації ХХ ст.: між концепціями та утопіями // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. - № 3. – С.68-76.

6. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2017. – 198 с.

7. 19th ISA World Congress of Sociology. Power, Violence and Justice: Reflections, Responses and Responsibilities. Book of Abstracts. – Toronto, 2018.

Методичні поради:

При вивченні теми слід виходити з того, що соціальна структура суспільства - це сукупність класових, етнічних, демографічних, професійних (корпоративних) та територіальних соціальних спільнот (груп), пов'язаних стійкими зв'язками (соціальними відносинами).

Соціальні спільноти - це емпірично фіксовані об'єднання індивідів, які є відносною цілісністю, яка виступає об'єктом соціального впливу, володіє емерджентними властивостями (знову виникає в результаті об'єднання за певними характеристиками, не завжди притаманними окремим індивідам).

Ознаками соціальної спільноти є: умови життєдіяльності; спільні інтереси індивідів; належність до конкретних соціальних інститутів з їх нормами і цінностями; етнічні, демографічні, професійні характеристики індивідів, та їх належність до певних територіальних утворень.

Соціальна група - це найбільш загальне специфічне поняття соціології, що означає певну сукупність людей, які мають загальні природні і соціальні ознаки і об'єднані спільними інтересами, цінностями, нормами і традиціями, системою певних відносин, які регулюються формальними і неформальними соціальними інститутами. Для виникнення групи необхідна внутрішня організація, мета, конкретні форми соціального контролю та зразки діяльності.

Соціальна стратифікація - це вертикальна диференціація суспільства, яка відображає структуру соціальної нерівності, що визначається на основі певних рангових параметрів в даний історичний проміжок часу. Основними критеріями вимірювання стратифікації є: дохід, освіта, влада та престиж.

Історичними типами соціальної стратифікації є: рабство, касты, стани та класи. Закриті стратифікаційні системи (рабство, касты та стани) виходять з приписних статусів особистості (походження) і передбачають потужні бар'єри між стратами, які жорстко дистанціюють їх, мінімалізують соціальні переміщення між ними.

Відкриті стратифікаційні системи - (класи) базуються на набутих статусах особистості - освіта, рівень доходів, допуск до прийняття владних рішень і передбачають можливість достатньо високої соціальної мобільності, пов'язаної з реалізацією соціального потенціалу особистості. Приналежність до вищих соціальних страт надає її членам певні переваги, привілеї у взаємодіях з представниками інших груп, сприймається суспільною свідомістю показники престижу.

Питання для обговорення:

1. У чому полягають причини соціальної нерівності?
2. Вкажіть, що спільного і чим відрізняються поняття "соціальна структура суспільства" і "соціальна стратифікація"?
3. Які історичні типи стратифікації ви знаєте?
4. Назвіть основні критерії вимірювання соціальної стратифікації.
5. У чому полягає сутність соціальної мобільності?
6. Які основні типи соціальної мобільності ви знаєте?
7. Чим відрізняється горизонтальна соціальна мобільність від вертикальної соціальної мобільності?
8. Які канали мобільності ви знаєте?
9. Назвіть чинники соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві.
10. Що таке «соціальна міграція»?
11. Чим різняться між собою поняття "міграція", "еміграція" та "імміграція"?
12. Назвіть основні причини та наслідки міграції в сучасному українському суспільстві.
13. Які проблеми міграції, еміграції та імміграції існують в Україні?
14. Які фактори спричиняють процес маргіналізації в суспільстві?
15. Які соціальні групи можна віднести до маргінальних верств?

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте визначення поняттям і внесіть їх до термінологічного словника: "соціальний простір", "страта", "соціальна спільнота", "соціальний клас", "вищий клас", "середній клас", "нижчий клас", "каста", "вертикальна мобільність",

"горизонтальна мобільність", "індивідуальна та групова мобільність", "канали мобільності", "міграція", "маргінальні верстви".

2. Перевірте свої знання, склавши і заповнивши таблицю: "Характеристика основних елементів певних історичних типів стратифікаційних систем":

Тип стратифіка	Основні страти	Рівень добробуту	Рівень освіти і професійна	Рівень допуску до прийняття	Основне коло

3. Вкажіть основні зміни у стратифікаційній системі українського суспільства за останні роки. Яким чином, на вашу думку, змінилася система стимулів, на якій базується соціальна стратифікація?

4. Доведіть на конкретних прикладах, що соціальна мобільність є показником суспільного прогресу.

5. Напишіть есе на тему: "Поляризація у сучасному суспільстві: проблеми та перспективи".

6. Наведіть приклади прояву маргінальності у сучасному українському суспільстві. Кого з ваших друзів, знайомих ви можете назвати "маргіналом" і чому?

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ, НАУКОВИХ РОЗВІДОК ТА ПОВІДОМЛЕНЬ

Навчальний реферат - це творча робота, в якій поглиблюються знання певних тем курсу "Соціологія". Основою написання реферату є ретельне вивчення літературних джерел з обраної теми: монографій, підручників, наукових статей, робота у мережі Інтернет, проведення соціологічних дослідів тощо.

При проведенні наукових розвідок необхідно скласти план, який може бути простим або розгорнутим. Його слід скласти за такою схемою: вступ, основна частина, висновки, список літератури.

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, завдання. В основній частині розкривається зміст проблеми, розглядаються різні точки зору на проблему, погляди як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, теоретичні положення, факти, приклади, цитати. При цьому логіка і аргументованість є основними критеріями якості реферату.

Слід нам'ятати, що навчальний реферат - це не просто виклад змісту будь-якої книги, статті, - це творчий пошук, тому слід показати особисте ставлення до проблеми, точку зору автора.

У завершальній частині слід зробити висновки, практичні рекомендації і подати список використаної літератури (не менше 7 джерел).

Кінцевим, результатом процесу підготовки реферату є його оформлення. Реферат може бути надрукованим або розбірливо написаним, його обсяг - до 20 сторінок (формат А-4).

На титульному аркуші реферату вказується найменування вищого навчального закладу, тема, прізвище автора, факультет і відділення навчання, прізвище викладача.

З підготовленим рефератом можна виступити на практичному занятті або на студентській науковій конференції. До захисту роботи слід підготувати усний виступ на 7-10 хвилин, в якому аргументувати тему, основні положення, проаналізувати вивчені літературні джерела і запропонувати власні висновки та рекомендації.

Не може бути позитивно оціненим реферат, написаний тільки на основі підручника, або знятий з комп'ютерних мереж без його індивідуального доопрацювання.

Орієнтовні теми рефератів, наукових розвідок та повідомлень

Передумови виникнення соціології як самостійної науки.

Наукові дискусії навколо предмета соціології.

Місце соціології у професійній підготовці молоді.

Місце соціології в суспільному реформуванні українського суспільства.

Органічна соціологія Г.Спенсера.

О.Конт - фундатор соціології.

"Розуміюча соціологія" М.Вебера.

Соціологічна концепція Е.Дюркгейма.

Новітні тенденції в розвитку соціології 80-90-х рр. XX століття.

Суспільство як соціальна реальність і як соціальна система.

Циклічні теорії соціальних змін.

Структурна композиція суспільства.

Глобалізація та розвиток суспільства.

Інформаційне суспільство: фантом постіндустріальної сфери.

Проблема соціальної безпеки і захищеності громадян в суспільстві.

Основні підходи до проблеми особистості в історії соціологічної думки.

Функції соціальних норм як охоронців соціальних цінностей.

Духовний світ особистості: сучасні складові.

Соціальний інститут як системно відтворюючий фактор стабілізації і розвитку суспільства.

Соціальна організація як мобілізуючий центр цілеспрямованого розвитку.

Особливості процесу інституціоналізації в кризовому суспільстві.

Соціальний контроль і соціальні санкції в сучасному суспільстві.

Особливості реалізації функцій сім'ї в різних типах світових культур.

Соціологічні дослідження інституту шлюбу та сім'ї в Україні.

Соціологічні дослідження проблем стійкості шлюбу в Україні.

Місце інституту релігії у вирішенні духовних проблем людини.

Особливості історичної еволюції стратифікаційного поділу суспільства (від рабства до класів).

Концепція М.Вебера про сутність, витоки та тенденції розвитку соціальної нерівності.

Соціальна стратифікація в контексті теорії конфлікту (К. Маркс, Р. Дарендорф, Л. Козер).

Еволюційний підхід до аналізу соціальної стратифікації (концепція К. Герхарда та Дж. Ленскі).

Проблеми формування нового середнього класу в Україні.

Соціальна мобільність як зміна соціального статусу людей.

Міграційні процеси в Україні як різновид соціальної мобільності.

Маргінальність соціальних груп в умовах якісного оновлення суспільства.

Застосування емпіричних досліджень у діяльності установ і організацій.

Роль емпіричних соціологічних досліджень в реформуванні українського суспільства.

Мета і форми застосування вибірки в емпіричному дослідженні.

Загальні підходи та процедури інтерпретації соціологічних понять.

Анкетування як різновид методу опитування: структура анкети.

Соціометрична концепція внутрішньогрупової динаміки Д. Морено.

Використання математичного апарату в процесі обробки соціологічної інформації.

Програмне забезпечення обробки даних на комп'ютері.

Загальні підходи та процедурні інтерпретації соціологічних даних.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Горлач Н., Кремень В., Волович В., Жиленкова І., Романенко М., Сюй Цюань Яо. Соціологія: Підручник. – К.: ЦНЛ, 2019. – 808 с.
2. Городяненко В.Г. Социологический практикум: Учебно-методическое пособие. – К.: Основи, 2011. – 150 с.
3. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від Античності до початку ХХ ст. – К.: Либідь, 2003. – 336 с.
4. Кузьменко Т.М. Соціологія: Навч посібник. – К.: ЦНЛ. – 320 с.
5. Мешанова Г.О. Соціально-психологічне дослідження особистості: теоретико-методологічний аспект. – Тернопіль, 2014. – 180 с.
6. Павліченко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Лібра, 2014. – 459 с.
7. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. – К.: Основи, 2012. – 344 с.
8. Піча В.М., Вовканич С.Й., Маковецький В.М. Як підготувати, провести і узагальнити результати соціологічних досліджень. – Льв: Вид-во Львів. Ун-та, 2009. – 167 с.
9. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2006. – 224 с.
10. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.:

ВД "Професіонал", 2014. – 592 с.

11. Соціологический практикум по методике и технике конкретно-социологических исследований. – Х.: Изд-во Ун-та им. Я.Мудрого, 2011. – 180 с.

Додаткова

12. Абушенко В. Пострадянська соціологія: мультипарадигмальність і туга за теоретичним синтезом // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. - № 4. – С.54-68.

13. Александер Дж.Ч., Рід І.А. Соціальна наука як прочитання і як перформанс: культур соціологічне розуміння епістемології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. - № 2. – С.89-104.

14. Дерлуг'ян Г. Соціальна еволюція людства: західний і радянський модернізаційні досвіди // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2018. - № 2. - С. 165-184.

15. Костенко Н.В. У стані "emergency": культурні ефекти // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2016. - № 4. - С. 102-118.

16. Кутуєв П. Соціальна реальність і трансформації ХХ ст.: між концепціями та утопіями // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. - № 3. – С.68-76.

17. Макеєв С., Оксамитна С. Вступ: визначати стан суспільства і давати йому ім'я // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2016. - № 4. - С. 201-210.

18. Пилипенко В. Метатеоретизування в соціології: особливості, типи і напрями // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. - № 2. – С.50-76.

19. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2017. – 198 с.

20. Танчер В. Актуальні проблеми соціологічної науки // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. - № 2. – С.180-189.

21. Чернецький Ю. Розвиток системи основних понять соціології наприкінці XX – на поч. XXI століть // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. - № 2. – С.96-111.

22. Черниш Н. Стан сучасного загальносоціологічного теоретизування // Український соціум. – 2018. - № 1. – С. 19-35.

24. 19th ISA World Congress of Sociology. Power, Violence and Justice: Reflections, Responses and Responsibilities. Book of Abstracts. – Toronto, 2018.

25. 42nd World Congress of the International Institute of Sociology. The Social Science, New Conservatism and New Radicalisms. Tag: Abstracts. – Venue, 2018.